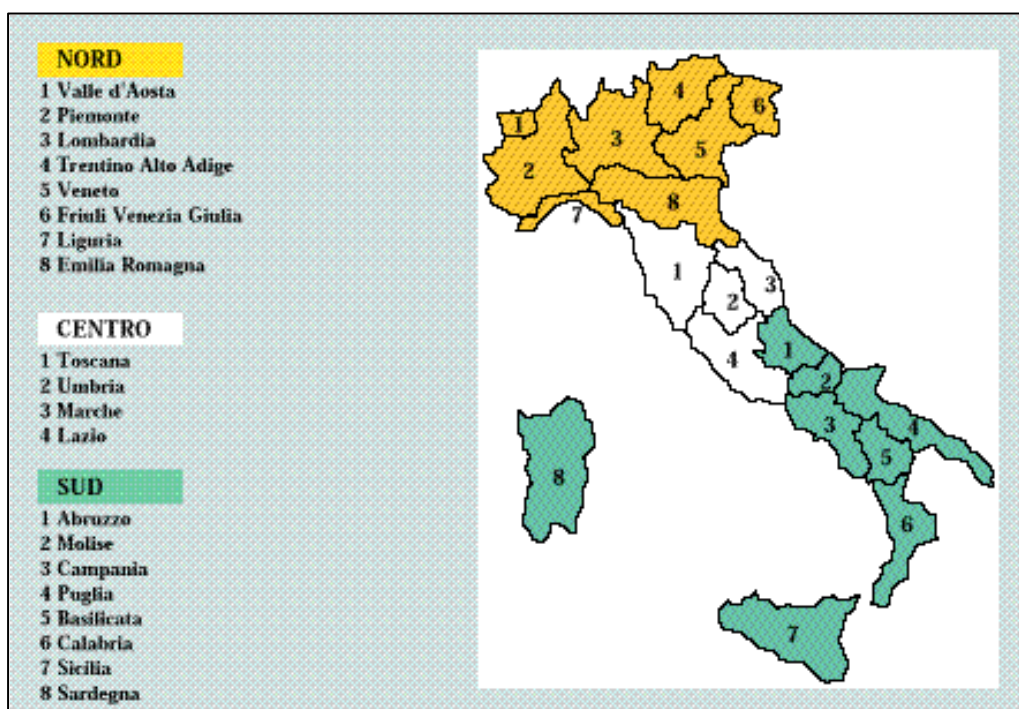

Biologische landbouw in Italië

Verslag van literatuurstudie en werkbezoek

Jenneke Leferink
Eric Regouin
Sjors Willems

Informatie- en Kenniscentrum Landbouw en
Platform Biologica, juli 1999

© 1999 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Informatie- en KennisCentrum Landbouw, Postbus 482, 6710 BL EDE.

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en Platform Biologica stellen zich niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij het gebruik van gegevens uit deze publicatie.

Oplage 75

Samenstelling Jenneke Leferink, Eric Regouin en Sjors Willems

Druk Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Facilitaire Dienst

Voorwoord

Van 28 oktober tot 3 november 1998 zijn Eric Regouin en Jenneke Leferink van het Informatie- en KennisCentrum Landbouw, vergezeld door Sjors Willems van Platform Biologica, op werkbezoek in Italië geweest.

De belangrijkste reden voor een nadere kennismaking met de biologische landbouw in Italië is gelegen in het feit dat die sector in Italië de afgelopen jaren sneller groeide dan in de andere EU-lidstaten.

Het bezoek heeft veel informatie opgeleverd over de organisatie en de status-quo van de biologische landbouw in Italië. Daarbij is het duidelijk geworden dat de sector én de overheid het in Nederland nog zo slecht niet doen.

Ir. H.A. Gonggrijp
Hoofd IKC-Landbouw

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	5
1 Samenvatting en analyse	7
2 Inleiding en aanleiding	10
3 De primaire productiesector	11
3.1 Geschiedenis van de biologische landbouw in Italië	11
3.2 Verdeling over sectoren	14
3.3 Verdeling over regio's	14
3.4 Redenen voor omschakeling	15
4 Afzet	17
4.1 De consument	17
4.2 Afzet binnenland	18
4.3 Export en import	20
4.4 Belangenorganisaties	20
4.4.1 Consumenten	20
4.4.2 Belangenbehartiging	21
4.4.3 Certificerende organisaties	21
5 De overheid	24
5.1 Regels voor de biologische landbouw	24
5.2 Subsidieregelingen	25
5.3 De rol van de centrale overheid (Rome)	27
5.4 De rol van de regio's	27
6 Landbouwvoorlichting, -onderzoek en -onderwijs	28
6.1 Landbouwvoorlichting	28
6.2 Landbouwonderwijs	28
6.3 Landbouwonderzoek	29
7 Conclusies	30
8 Bronvermelding	32
Bijlage 1 Overzicht van namen en adressen	33
Bijlage 2 Werkbezoek van dag tot dag	35
Bijlage 3 Certificerende organisaties	37

1 Samenvatting en analyse

In de hele Europese Unie is Italië het land waar de biologische landbouw het snelst groeit. In de periode 1990 tot 1995 nam het areaal toe met 145% per jaar. Daarnaast is ook het areaal biologische landbouw relatief groot (1,22%). Ter vergelijking: Nederland kende in deze periode een groei van 11,2 % bij een areaal van 0,68%. Deze gegevens waren de aanleiding voor Platform Biologica en IKC-Landbouw om in de literatuur te duiken én om in november 1998 een kijkje te nemen in dit land. Hiermee wilden we een antwoord te krijgen op de vraag waarom de biologische landbouw in Italië zo'n geweldige groei doormaakt. Het antwoord op deze vraag kan mogelijk door LNV en andere actoren in Nederland gebruikt worden om de groei van het biologisch areaal in Nederland te stimuleren.

De start van de biologische landbouw in Italië was zeker niet flitsend. Net als in de rest van Europa ondervond in de beginperiode de biologische landbouw veel weerstand bij de gangbare landbouworganisaties. Ook als het officiële beleid was om meer aandacht te geven aan biologische landbouw dan gebeurde dat niet. Volgens onze gesprekspartners bij AIAB (de grootste controle-organisatie in Italië), de heren Compagnoni en Foglia, was in Italië de EU-verordening 2092/91 dé omslag voor de biologische landbouw. In deze verordening is voor de hele EU vastgelegd aan welke regels de biologische plantaardige productie moet voldoen. Het jaar 1993 is cruciaal voor de Italiaanse biologische sector. Tussen 1992 en 1993 verdrievoudigde het areaal, terwijl het aantal bedrijven bijna verdubbelde. Sindsdien heeft het areaal zich verzesvoudigd, terwijl in de rest van Europa de groei 'maar' 150% was.

Betrouwbaarheid van de cijfers

Of alle cijfers over areaal en aantal bedrijven die genoemd worden voor 100% betrouwbaar zijn, is de vraag. Het is moeilijk om juiste gegevens te verkrijgen over het aantal biologische bedrijven en het biologische areaal. De redenen hiervoor zijn dat enquêtes door boeren, voorlichters en organisaties onjuist of onnauwkeurig worden ingevuld, doordat boeren lid kunnen zijn van verschillende organisaties of doordat in sommige gevallen coöperaties als één bedrijf worden gezien, terwijl ze uit meerdere bedrijven bestaan.

Er kunnen zowel minder als meer biologische bedrijven zijn dan de cijfers aangeven. Vooral kleine en hele kleine bedrijven, waarvan er nog veel zijn in Italië, laten zich vanwege de kosten niet certificeren. Deze bedrijven zetten hun producten af op de regionale markt of via directverkoop.

Er wordt hard gewerkt om een beter registratiesysteem op te zetten. Maar ook als het aantal bedrijven minder zou zijn dan in de statistieken wordt vermeld, is de groei nog altijd erg groot en het biologisch beteelde areaal ook.

Verdeling over sectoren en regio's

Het idee bij sommigen dat het biologisch beteelde areaal in Italië wel voornamelijk zal bestaan uit extensieve olijfboomgaarden en extensief grasland met schapen en geiten, klopt niet met de werkelijkheid. Er wordt veel graan verbouwd, maar ook fruit en groente en er worden druiven geteeld voor de wijnproductie. Minder dan 10% van het areaal betreft de teelt van olijven. Iets meer dan eenderde van het biologisch beteelde areaal is grasland. Dat is in verhouding minder dan in Nederland.

Het areaal biologische landbouw is niet gelijkelijk over Italië verdeeld. Ongeveer de helft van het biologisch areaal (plus biologisch in omschakeling) ligt in twee regio's: Sicilië en Sardinië. Naast de twee genoemde regio's komt alleen in Toscane en Marche het biologisch beteelde areaal boven de 2%.

Redenen waarom zoveel boeren omschakelen

Volgens alle door ons ondervraagde personen schakelen in Italië zoveel boeren om vanwege de subsidies in het kader van de Europese Verordening 2078/92 (de begeleidende maatregelen van MacSharry) waarop ook de Nederlandse omschakelregeling is gebaseerd. In elke regio zijn er wel extensieve bedrijven voor wie de premie zodanig aantrekkelijk is dat men besluit om te schakelen.

Volgens Compagnoni en Foglia zijn de subsidies in het kader van 2078/92 vooral van belang voor de omschakeling van de extensieve veehouderij. Deze kon snel omschakelen omdat er weinig hoefde te veranderen. De premies waren ook voor alle sectoren gelijk, dus luzerne kreeg evenveel subsidie als aardbeien. Ook voor bedrijven die zich toeleggen op de productie van Parmezaanse kaas is de overgang niet groot. Antibioticum kon toch al niet gebruikt worden, vanwege de verstoring van het proces van kaasmaken.

Volgens Compagnoni en Foglia produceert 50% van de biologische boeren niet voor de biologische markt.

Daarnaast zijn er ook bedrijven die niet vanwege de premie omschakelen, maar vanwege de goede marktperspectieven. Dit zijn vooral de fruit- en groentebedrijven.

Professor Zanoli (1998) van de Universiteit van Ancona, schrijft dat algemeen wordt aangenomen dat de EU-verordening 2078/92 de omschakeling naar biologische landbouw merkbaar heeft beïnvloed. Volgens hem is dat echter niet het geval. In Italië kunnen zowel bestaande als omschakelende bedrijven in aanmerking komen voor subsidie, maar gemiddeld over het hele land heeft slechts 50% van de bedrijven subsidie gekregen. Sommige regio's hanteren weliswaar een ondergrens aan de grootte van het bedrijf, maar dat kan geen verklaring zijn gezien de geringe geëiste omvang (variërend van 0,2 tot 1 ha).

Een verklaring voor het gegeven dat maar voor 50% van het areaalsubsidie is gegeven, is dat de hoogte van het bedrag door de boeren als totaal onvoldoende wordt beoordeeld. Deze boeren zijn meer geïnteresseerd zijn in de hogere prijzen die verkregen kunnen worden op de biologische markt. In sommige gevallen zijn de aanvraagkosten ook hoger dan wat aan subsidie verkregen kan worden.

Wij zijn geen factoren op het spoor gekomen waarvan we het idee hadden dat deze bepalend waren voor de grote groei in Italië. Integendeel, de voorlichting, het onderzoek en het onderwijs staan wat biologische landbouw betreft nog in de kinderschoenen. De contacten tussen de sector en het Ministerie zijn ronduit slecht. Aan de organisaties wordt niet verteld wat er op Europees niveau speelt, dus ze kunnen ook geen invloed uitoefenen. Dit contact is in Nederland veel beter. En ook de verkrijgbaarheid van biologische producten in de supermarkten is slecht.

Afzet

Waar blijven de producten van al die biologische bedrijven? De binnenlandse markt voor biologische producten neemt toe, maar staat nog steeds op een laag niveau. Het meeste (40%) wordt verkocht in de natuurvoedingswinkels. Er is maar één supermarktketen die serieus met biologische producten aan de slag is en dat is de COOP, de grootste supermarktketen in Italië. Slechts in 19% van de Italiaanse supermarkten zijn biologische producten verkrijgbaar. Deze supermarkten liggen vooral in Noord-Italië en in Toscane.

Het belangrijkste afzetkanaal voor biologische producten zijn dus de natuurvoedingswinkels. Er zijn circa 900 van deze winkels, waarvan tweederde in Noord-Italië. Het zijn meestal zelfstandige winkels, met een oppervlakte die vaak niet boven de 100 m² uitkomt. Vijftig winkels zijn franchise-winkels die deel uitmaken van vijf landelijke ketens.

Biologische producten vinden ook hun weg in de catering. Er zijn momenteel zo'n 100 biologische restaurants, meestal in het noorden en het midden van het land, in de grotere steden. Voor het grootste deel zijn het vegetarische of macrobiotische restaurants.

In juni tot oktober zijn er in veel regio's markten en beurzen gericht op biologische landbouw. In sommige plaatsen is er wekelijks of maandelijks een biologische boerenmarkt, vaak samen met een traditionele weekmarkt.

De Italiaanse consument moet dus moeite doen om biologische producten te kopen, want in de supermarkt liggen ze nauwelijks. De bekendheid met biologische producten is desondanks groot. Volgens een onderzoek, verricht door het marketing-blad Largo Consumo, weet 70% van de Italiaanse consumenten wat 'biologisch' inhoudt. Alhoewel met wisselende frequentie, koopt 40% van de consumenten biologische producten, en 4% daarvan koopt minstens eenmaal per week biologische producten.

De gemiddelde consument van biologische producten is tussen de 30 en 45 jaar, woont in het noorden van het land in een grote stad, heeft een gemiddelde of hogere opleiding en heeft een bovenmodaal inkomen.

De reden dat consumenten biologische producten kopen is volgens Compagnoni en Foglia de eigen gezondheid. Vooral jonge ouders kopen biologische producten. De allereerste biologische

producten hadden vooral een gezondheidsimago en wel zodanig dat ze uitsluitend in apotheken werden verkocht, tegen exorbitante prijzen. Ook in 1996 werden biologische producten nog op een hoop gegooid met dieetproducten.

Controle

Door het Ministerie van Landbouw zijn verschillende controle-organisaties geaccrediteerd. Zij moeten in het hele land werken en daartoe in minstens vier regio's vertegenwoordigd zijn. Er zijn acht controle-organisaties geregistreerd.

Er is momenteel geen nationaal logo. Iedere controle-organisatie heeft zijn eigen logo. Er is ook geen streven naar een nationaal logo; er wordt gewacht op een EU-logo.

Conclusie

De belangrijkste reden dat de groei van het aantal biologische bedrijven in Italië zoveel hoger is dan in Nederland is dat er in Italië meer exensief werkende bedrijven zijn. Voor deze bedrijven is de omschakelsubsidie een behoorlijke stimulans geweest om over te stappen op een biologische landbouw. In Nederland is omschakelen vanwege het intensieve karakter van de landbouw veel moeilijker. Als we de Nederlandse situatie vergelijken met Italië dan doen we het, ondanks onze 'remmende voorsprong', zo slecht nog niet.

Puntsgewijs kunnen we de volgende conclusies trekken:

- De groei van de biologische landbouw is voor een overgroot deel het gevolg van aantrekkelijke subsidies voor omschakeling.
- Veel Italiaanse biologische bedrijven werkten ook als gangbaar bedrijf al bijna biologisch en dus was de stap niet erg groot.
- In Italië lijkt men veel meer van de financiële mogelijkheden van "Brussel" gebruik te maken dan in Nederland. Naast de financiering uit EC 2078 zijn ook verschillende andere bronnen aangeboord.
- Nederland loopt dan ook helemaal niet zo achter bij Italië. In het algemeen is de teelt in Nederland meer intensief, zowel in kapitaal en techniek, en is het verschil in productie en opbrengst tussen biologisch en gangbaar voor Nederlandse telers niet voldoende groot.
- Ogenscheinlijk duidelijke statistische informatie over de Italiaanse biologische landbouw moet worden genuanceerd vanwege de grote verschillen in betrouwbaarheid van de verschillende bronnen, eventuele dubbelstellingen, onduidelijkheid of inconsistentie in definities (is een coöperatie één bedrijf of tellen alle leden (ook) mee?), e.d..
- De typische kenmerken van de Italiaanse samenleving, overheid en cultuur werken door in de ontwikkeling van de biologische landbouw. Met name zijn van belang de Noord-Zuidverschillen, de regionale autonomie en de relatieve isolatie van de overheid in Rome met betrekking tot stimulering van de biologische landbouw.
- De georganiseerde biologische landbouw is, mede door het voorgaande, versnipperd. Ook is nog steeds van belang de traditionele band tussen productie- en afzetcoöperaties enerzijds en de controle-organisaties anderzijds; deze laatste waren immers uit de eersten voortgekomen.
- Het noorden van Italië 'trekt' de ontwikkeling door een relatief koopkrachtige vraag. Hier vindt de consumptie vooral plaats.
- De groei lijkt vooral plaats te vinden in de primaire sector, maar wordt echter niet sterk gevolgd door een subseguente groei verder in de keten van verwerking en handel. Het lijkt erop dat slechts 50% van de biologische producten ook als zodanig aan de man wordt gebracht.
- Met de biologische productiewijze wordt meerwaarde te geven aan nieuwe economische initiatieven op het gebied van bijvoorbeeld beschermde streekproducten (PDO's) en agrotoerisme.
- Er vindt weinig overleg plaats tussen vertegenwoordigers van de georganiseerde biologische landbouw en die van de overheid.
- Biologische landbouw in landbouwonderzoek, -voorlichting en -onderwijs is nog slecht ontwikkeld. Initiatieven in deze lijken vaak weinig gecoördineerd.

2 Inleiding en aanleiding

De biologische landbouw in Italië kent de hoogste gemiddelde jaarlijkse groei, bekeken over de periode tussen 1990 en 1995, van alle EU-landen, namelijk 145,3% (Lampkin, 1996). Daarnaast is ook het areaal biologische landbouw nu groot; 1,22% van het totaal beschikbare landbouwareaal. Nederland kende in deze periode een groei van 11,2 % bij een aandeel van 0,68% van het totale areaal.

Door deze notitie, gebaseerd op literatuurstudie en een werkbezoek aan Italië, proberen we inzicht te krijgen in de vraag waarom de biologische landbouw in Italië zo'n geweldige groei doormaakt. Dit inzicht kan het Ministerie van LNV en andere actoren in Nederland helpen bij het ontwikkelen van beleid en van specifieke initiatieven om de groei van het areaal biologische landbouw in Nederland te stimuleren.

De artikelen, folders, boeken, internet-sites, etc., die als bron zijn gebruikt voor dit verslag, komen niet altijd in detail met elkaar overeen. Eventuele inconsistenties in met name statistische informatie zijn door de schrijvers van dit verslag niet verwijderd, zodat uit sommige bronnen cijfermateriaal wordt gepresenteerd dat kan afwijken van dat van andere bronnen. In alle gevallen staat de bron er bij vermeld.

In haar opbouw richt dit verslag zich op de belangrijkste aandachtspunten voor de overheid: de primaire productiesector, de afzet, regelgeving en wetgeving, en het drieluik voorlichting, onderzoek en onderwijs in de landbouw. Dit overzicht van de Italiaanse situatie wordt gevolgd door een hoofdstuk dat de belangrijkste aandachts- en leerpunten verwoordt.

3 De primaire productiesector

3.1 Geschiedenis van de biologische landbouw in Italië

De biologisch-dynamische landbouw begon in Italië circa 20 jaar later dan in andere Europese landen. In 1947 werd de Italiaanse BD-vereniging opgericht in Milaan. Voortrekker was professor Draghetti. Hij schreef een boek dat nog steeds 'het' boek voor de biologisch-dynamische landbouw is. In de jaren '70 nam het milieubewustzijn toe. Zowel Draghetti's ideeën als BD-ideeën werden verder ontwikkeld en op bedrijven in praktijk gebracht. Onder leiding van Professor Garofalo werd de 'Associazione Suole e Salute' opgericht (1996). In de vermarkting werd geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende productierichtingen (BD of andere richtingen). De consument is in die jaren voornamelijk geïnteresseerd in gezonde voeding en een schoon milieu, waarvoor hij extra wil betalen (Micheloni, 1993).

In het midden van de jaren '70 worden de eerste natuurvoedingswinkels geopend waar, naast de verkoop van levensmiddelen, informatie wordt gegeven over macrobiotisch eten, biologische landbouw en de door de gangbare landbouw veroorzaakte milieu-problemen (Raab, 1994).

De doorbraak van de biologische landbouw komt in de tachtiger jaren (Raab, 1994). Grote ondernemingen en coöperaties worden aangetrokken tot de veelbelovende interne markt van alternatieve producten en de goede export kansen. Het aantal bedrijven stijgt dan snel (Micheloni, 1993).

Simon van Hilten

Deze Nederlandse boer met zijn bedrijf 'Ca' dei Fiori', in Querciola, in de heuvels ongeveer 100 km ten zuiden van Bologna, teelt ongeveer 30 verschillende soorten kruiden. Een belangrijk deel van de productie wordt op het bedrijf gedroogd en verpakt. De afzet in Italië is naar een 80-tal gespecialiseerde kruidenwinkels (herbonistas), naar ongeveer 500 natuurvoedingswinkels en naar het buitenland, zoals bijvoorbeeld naar het bedrijf Weleda. Aan Weleda levert Van Hilten bijvoorbeeld 60 kg iriswortel wat 80% van Weleda's behoefte aan dit product dekt.

Een van de demografische problemen van Italië is de leegloop van het platteland. In een aantal gevallen worden de verlaten gangbare landbouwbedrijfjes voortgezet door nieuwkomers die biologisch gaan telen. In Umbrië, bijvoorbeeld, zijn de eerste biologische bedrijven in de begin jaren '80 opgezet door jonge mensen uit de stad, die zich in de leeggelopen heuvels vestigden (Van der Meulen, 1994).

In de jaren '50 is er een migratiegolf geweest van Italiaanse boeren naar Amerika en Canada. De Nederlander Simon van Hilten, die we tijdens onze reis een bezoek brachten, is begin jaren 80 geëmigreerd naar Italië en is gestart met het telen van biologische kruiden op een landgoed dat 30 jaar daarvoor verlaten was door mensen die naar Canada waren geëmigreerd.

Volgens Santucci (1995) is de biologische landbouw in Italië in ontwikkeling en is het haar 'alternatieve' imago een beetje kwijt. Er wordt biologisch geteeld door boeren van alle leeftijden en achtergronden, op bedrijven met een goede structuur, waar marktgeoriënteerd wordt gewerkt.

Tabel 1 Groei van de biologische landbouw in Italië

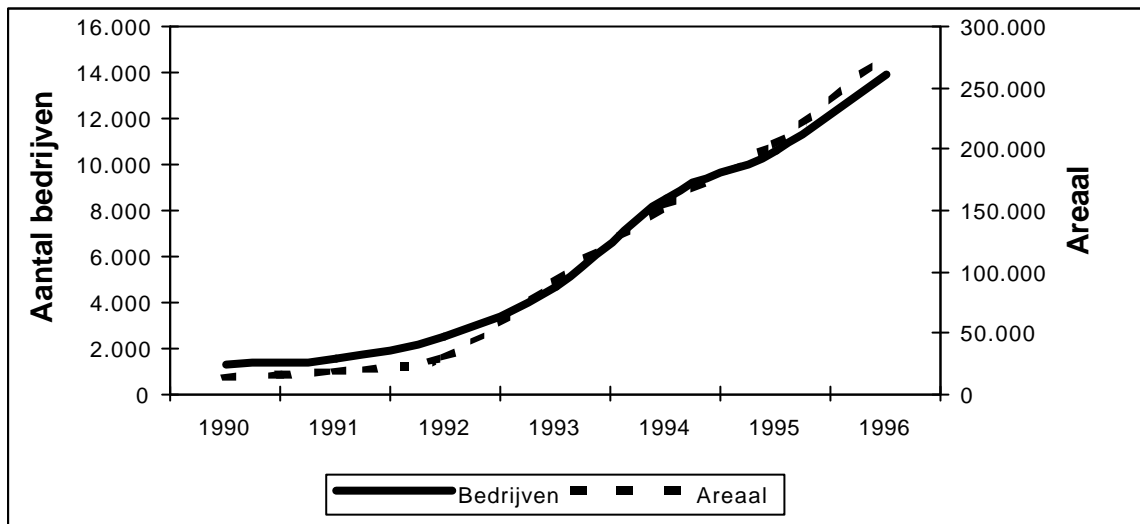
Jaar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Aantal biologische bedrijven en totaal gecertificeerd areaal biologische landbouw								
Bedrijven	1.300	1.500	2.500	4.671	8.554	10.558	13.937	
Areaal	13.000	18.000	30.000	91.638	153.626	204.238	276.070	
Gemiddelde grootte	10,0	12,0	12,0	19,6	18,0	19,3	19,8	
Groei								
per jaar						3 jaar	6 jaar	gemiddeld
90-91	91-92	92-93	93-94	94-95	95-96-	93-96	90-96	90-95
15,4%	66,7%	86,8%	83,1%	23,5%	31,9%	198,4%	972,1%	51,2%
38,5%	66,7%	205,5%	67,6%	32,9%	35,2%	201,2%	2023,6%	74,4%
Gegevens per 1 april 1996. Bron: Ministerie van Landbouw, INEA en controle-organisaties voor gegevens van na 1993. Gegevens van voor 1993 zijn schattingen van de auteurs gebaseerd op AIAB en FIAO.								

Bron: Zanolì (1998)

De sector wordt (en dat is geen onbekend verschijnsel in de Italiaanse samenleving...) gekenmerkt door conflicten tussen regio's en centrale overheid, door de interne problemen van verschillende regio's en door het bestaan van veel lokaal opererende biologische landbouworganisaties. Veel van deze laatste zijn echter weer verenigd in de Associazione Italiana per l'Agricoltura Biologica (AIAB). Ook tekent zich een proces van verdergaande bundeling af van de belangrijkste controle-organisaties. AIAB en CCCP hebben zich in principe uitgesproken voor intensieve samenwerking.

Zanoli (1996a) schrijft: 'De enorme toename van het aantal biologische bedrijven en het biologisch beteeld areaal hebben gezorgd dat biologische landbouw niet alleen het gevolg is van een elitaire, anti-wetenschappelijke en politiek-radical benadering van landbouw, maar een representant van een moderne, milieu-vriendelijke en, last but not least, een economisch renderend productiesysteem.'

Figuur 1. De groei in grafische vorm (afgeleid van tabel 1).

Volgens Compagnoni en Fogli (pers. med.) was in Italië de EU-verordening 2092/91 dé omslag voor de biologische landbouw in Italië. Daarvoor werd de biologische sector niet serieus genomen door de gangbare organisaties. Zelfs als het officieel beleid was om meer aandacht te geven aan biologische landbouw, gebeurde dat niet of nauwelijks.

1993 is een cruciaal jaar voor de Italiaanse biologische sector. Tussen 1992 en 1993 verdrievoudigde het areaal, terwijl het aantal bedrijven bijna verdubbelde. Sindsdien heeft het areaal zich verzesvoudigd, terwijl in de rest van Europa de groei 'maar' 150% was (Zanoli, 1998). Dit wordt geïllustreerd in grafiek 1 die is afgeleid van tabel 1.

Per 1 januari 1997 waren er 17.229 bedrijven geregistreerd met 334.175 ha biologische en in omschakeling zijnde productie. Dit betekent 0,6% van alle Italiaanse bedrijven en iets meer dan 2% van het landbouwareaal (INEA, 1997).

Fruitteler Montanari

Onder begeleiding van een voorlichter van Pempa (zie elders in dit verslag) is een bezoek gebracht aan de heer Montanari, een teler van perzik, sharon fruit (kaki) en appel. Ook heeft hij wat wijnbouw.

Voor de biologische gewasbescherming gebruikt Montanari feromoonverwarring tegen verschillende bladrollers. Verder vertelde hij dat hij en de rest van de Italiaanse biologische landbouw absoluut niet zonder koperzouten zouden kunnen bij de bestrijding van schimmelziekten in verschillende gewassen.

Volgens Ekoland (nummer 6, 1998) dat het Agrarisch Dagblad aanhaalt, zijn er inmiddels 30.000 biologische bedrijven met 500.000 ha en een omzet van twee miljard gulden. Dat komt overeen met 1% van de totale agrarische productie.

Of alle cijfers die hierboven genoemd zijn voor 100% betrouwbaar zijn, is de vraag. Volgens Raab (1994) is het moeilijk om juiste gegevens te verkrijgen over het aantal biologische bedrijven en het biologische areaal. De redenen hiervoor zijn:

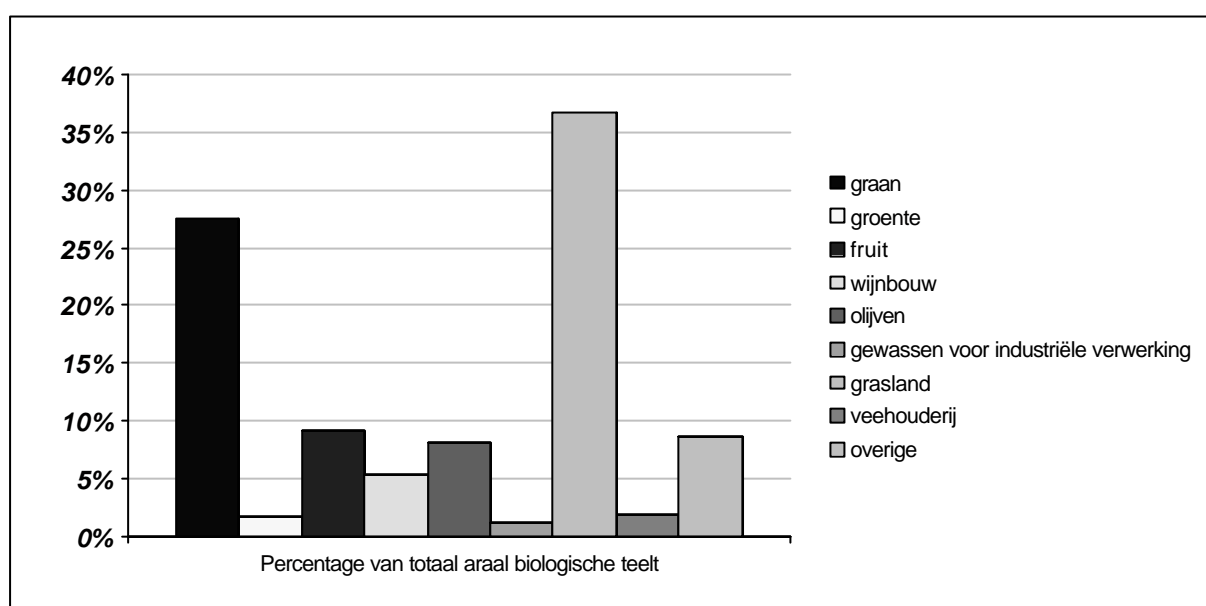
- onjuiste of onnauwkeurig ingevulde enquêtes door boeren, voorlichters en organisaties;

- boeren kunnen lid zijn van verschillende organisaties waardoor dubbel telling op kan treden;
- coöperaties kunnen als één bedrijf worden gezien, maar uit meerdere bedrijven bestaan.

Ook volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) zijn er weinig data ten aanzien van biologische landbouw in Italië beschikbaar. Zij wijten dat aan het onder-ontwikkelde registratiesysteem. Ook heeft dat te maken met de verschillen tussen de regio's en de landelijke overheid (zie in hoofdstuk 4 bij de rol van de overheid).

3.2 Verdeling over sectoren

In Figuur 2 staat een verdeling aangegeven van de verschillende sectoren in relatie tot het totale areaal biologische teelt (MPA, 1998).

Figuur 2. Omvang van enkele sectoren.

3.3 Verdeling over regio's

Het areaal biologische landbouw is niet gelijk over Italië verdeeld. Ongeveer de helft van het biologisch areaal (inclusief dat van bedrijven in omschakeling) ligt in twee regio's Sicilië en Sardinië. Naast de twee genoemde regio's komt alleen in Toscane en Marche het biologisch betoeld areaal boven de 2%.

Tabel 2 Biologische landbouw per regio

Regio	jaar	Landbouwtelling 1990			
		Totaal aantal bedrijven		Totaal areaal in cultuur	
		1990 (x 1000)	1996 (%)	1990 (x 1000 ha)	1996 (%)
Piemonte		194	0,26	1.120	0,43
Valle d'Aosta		9	0,02	97	0,32
Liguria		72	0,08	92	0,23
Lombardia		132	0,20	1.104	0,67
Trentino-Alto Adige (Süd-Tirol)		64	0,29	422	0,25
Veneto		225	0,36	881	0,75
Friuli-Venezia Giulia		58	0,26	275	0,25
Emilia-Romagna		151	0,67	1.232	1,45
Toscana		150	0,41	928	2,08
Marche		81	0,91	549	2,11
Umbria		59	0,41	396	1,54
Lazio		238	0,23	834	1,58
Abruzzi		107	0,12	521	0,35
Molise		41	0,56	251	1,19
Campania		275	0,10	662	0,34
Puglia		351	0,22	1.454	1,15
Basilicata		83	0,08	624	0,57
Calabria		212	0,13	663	0,51
Sicilia		404	1,44	1.599	6,68
Sardegna (Sardinië)		118	1,07	1.358	3,65
Heel Italië		3.023	0,46	15.046	1,83

Bron: AIAB

Sicilië en Sardinië zijn interessant vanwege het hoge aandeel biologische landbouw. In vier jaar (1994-1997) is het aantal bedrijven op Sicilië bijna negen keer zo groot geworden. Het biologisch beteelde areaal steeg naar 8,2% van het totaal. Op Sardinië was de groei nog indrukwekkender. Het aantal bedrijven werd in deze periode 48 keer groter en het areaal nam toe tot 10% van het totale areaal. In 1997 lag 46% van het biologisch areaal van Italië op Sicilië en Sardinië. En dit zijn niet alleen extensieve bedrijven met olijven of schapen. In 1993 verbouwden op Sicilië 50% van de biologische telers fruit, 30% granen en ook ongeveer 30% citrusvruchten. De grootste biologisch-dynamische citrussteler is Salamita (1100 ha), andere grote fruittelers zijn Arabios (660 ha) en APO Capo d'Orlando (1.000 ha) (Zanolì, 1998).

3.4 Redenen voor omschakeling

Volgens alle personen met wie wij gesproken hebben, schakelen in Italië zoveel boeren om vanwege de subsidies in het kader van de Europese Verordening 2078/92 (het zogenaamde flankerend beleid rondom McSharry). In elke regio zijn er wel extensieve bedrijven voor wie de premie aantrekkelijk genoeg is om om te schakelen. Daarnaast zijn er ook bedrijven die vanwege de goede marktperspectieven omschakelen. Bij een aantal boeren is het bewustzijn gegroeid over hun eigen gezondheid en hun omgeving en er komt een toenemende vraag vanuit de consument om gezondheids- en milieu-redenen (uit bespreking op Departement Emilia Romagna SW). Volgens Raab (1994) schakelen vooral de middelgrote bedrijven (15 – 30 ha) om naar biologische landbouw. Er zijn volgens hem in Italië meer biologische bedrijven dan de cijfers aangeven. Vooral kleine en hele kleine bedrijven, waarvan er nog veel zijn in Italië, laten zich vanwege de kosten niet controleren. Deze bedrijven zetten hun producten af op de regionale markt of via rechtstreekse verkoop.

De gemiddelde bedrijfsgrootte is ca. 8 ha. Ter vergelijking, in het voormalige West-Duitsland is de bedrijfsgrootte ca. 17 ha (RAAB, 1994) en in Nederland ongeveer 26 ha (IKC-L, 1998).

In Sicilië is geen regionale wetgeving voor de biologische landbouw. Regeling 2078/92 wordt toegepast met strenge controles. In 1994 is meer dan 80% van de aanvragen geweigerd. 337 bedrijven (van de 3545) en 4000 ha (van de 58.942) werden financieel ondersteund omdat ze voldeden aan de voorwaarden. In 1995 verbeterde de situatie doordat nog 1588 andere bedrijven (met in totaal ca. 16.000 ha) in aanmerking kwamen voor subsidie (Zanoli, 1998).

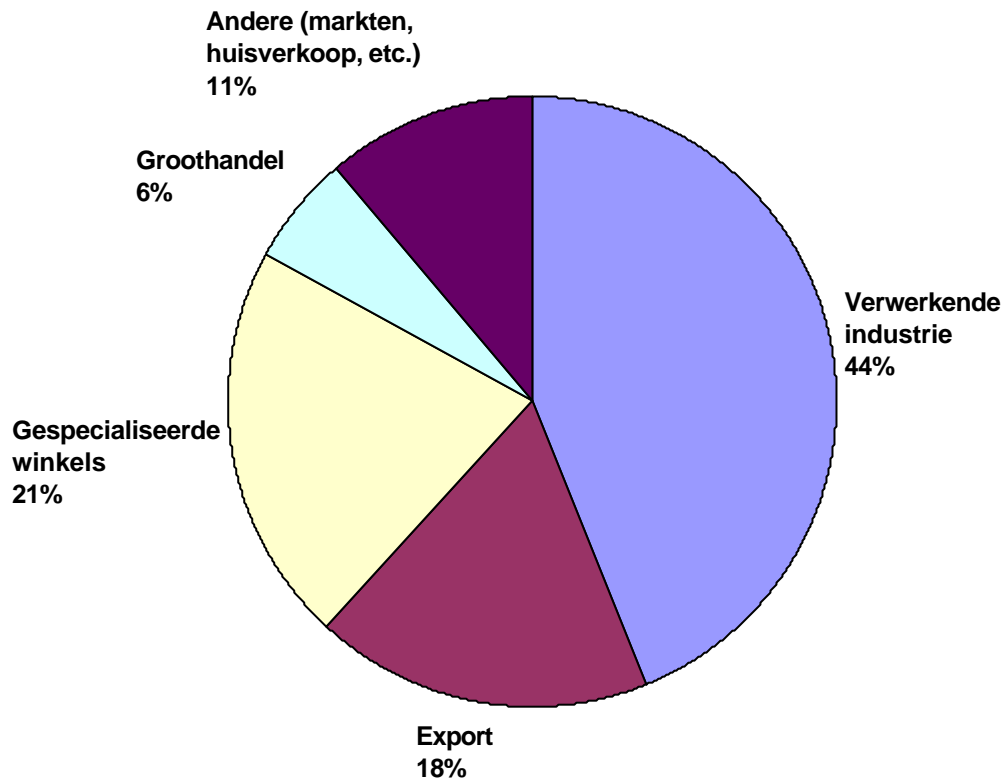
De Verordening 2078/92 wordt door de regio's op verschillende manieren toegepast. In regio Marche krijgt milieuvriendelijke teelt steun, zowel milieubewuste als biologische teelt. Ook bestaat er verschil in de mate waarin bekendheid is gegeven aan deze regeling. Afhankelijk van goed geïnformeerde biologische landbouworganisaties maken meer biologische boeren gebruik van de regeling (bron: bespreking in Ancona, Marche) .

4 Afzet

In figuur 3 wordt een overzicht gegeven van de verschillende eind- of tussenbestemmingen van het biologische product.

Figuur 3 Vermarktning van biologische producten in percentage van totaal (Bron: Coop, 1998, pers. med.)

4.1 De consument

Volgens Ekoland (1998) weet slechts 24% van de Italiaanse bevolking wat de biologisch teeltwijze inhoudt. Volgens een onderzoek, verricht door het marketing-blad Largo Consumo, weet 70% wat de term 'biologisch' inhoudt. Onderzoeken spreken elkaar dus fors tegen! Alhoewel met wisselende frequentie, zou 40% van de consumenten biologische producten kopen en 4% daarvan koopt ze minstens eenmaal per week.

De gemiddelde consument van biologische producten is tussen de 30 en 45 jaar, woont in het noorden van het land in een grote stad, heeft een gemiddelde of hogere opleiding en heeft een bovenmodaal inkomen (AIAB, 1998).

Het gros van de consumenten hecht meer waarde aan het persoonlijk contact met de slager of de boer dan aan één of ander merk. Zo brengt Umbrië een groot aantal gerenommeerde kwaliteitsproducten voort. Biologische vleesproductie vindt hier echter nauwelijks plaats (Van der Meulen, 1994).

De reden dat consumenten biologische producten kopen is volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) de eigen gezondheid en in mindere mate het milieu. Vooral jonge ouders kopen biologische producten. Over het algemeen staan voeding en eten centraal in het Italiaanse leven (aanzienlijk meer dan in Nederland). Dat biedt kansen voor verdere consumptie van kwaliteitsproducten vanuit de biologische landbouw. Een strategie die AIAB verder ziet is biologische landbouw koppelen aan typische regionale streekproducten en aan andere doelstellingen zoals zorgdragen voor en instandhouden van een mooi landschap. In het laatste geval zijn er verschillende projecten agro-

toeristische projecten in de biologische landbouw ontwikkeld (Bron: bespreking met AIAB, documentatiemateriaal SW).

4.2 Afzet binnenland

De economische waarde van de Italiaanse biologische markt wordt geschat op tweeduizend biljoen Lire, bijna 2,4 miljoen gulden (AIAB, 1998). De groei van de afzet is de afgelopen vier jaar groot geweest, tenminste 20% per jaar. Dat is de reden dat de grote nationale bedrijven en Italiaanse dochtermaatschappijen van multinationals met grote interesse kijken naar het biologische segment en beginnen met nieuwe productielijnen met biologische producten of bedrijven in deze sector overnemen (AIAB, 1998). In een referendum over bestrijdingsmiddelen, gehouden in 1990, bleek dat 92% van de stemmers (bij een opkomst van 43%) de wetgeving ten aanzien van pesticiden en residuen op voedsel veranderd willen zien. Alhoewel de opkomst te laag was om het referendum geldig te doen laten zijn, blijkt uit de uitkomst dat 18 miljoen consumenten tegen het gebruik van pesticiden zijn. Dit is voor bedrijven natuurlijk een belangrijk signaal om zich te gaan richten op biologische producten.

Een groot probleem is dat biologische producten slecht verkrijgbaar zijn. De binnenlandse markt voor biologische producten neemt toe, maar blijft slecht ontwikkeld. De meeste producten (40%) worden verkocht in de natuurvoedingswinkels. Er is één supermarktketen die serieus met biologische producten aan de slag is en dat is de COOP, de grootste supermarktketen in Italië (Zanoli, 1998). In 19% van de Italiaanse supermarkten zijn biologische producten verkrijgbaar. Deze bevinden zich vooral in Noord-Italië en in Toscane (AIAB, 1998).

Er zijn circa 900 natuurvoedingswinkels, waarvan tweederde in (het relatief meer welvarende) Noord-Italië. Het zijn meestal zelfstandige winkels, met een oppervlakte die vaak niet boven de 100 m² uitkomt. Vijftig winkels zijn franchise-winkels die deel uitmaken van vijf landelijke ketens (AIAB, 1998).

Biologische producten vinden ook hun weg in de catering. Er zijn momenteel zo'n 100 biologische restaurants, meestal in het noorden en het midden van het land, in de grotere steden. Voor het grootste deel zijn het vegetarische of macrobiotische restaurants (AIAB, 1998).

In juni tot oktober zijn er in veel regio's markten en beurzen gericht op biologische landbouw. In sommige plaatsen is er wekelijks of maandelijks een biologische boerenmarkt, vaak samen met een traditionele weekmarkt (Zanoli, 1998).

Coop

Tijdens een gesprek met COOP blijkt dat deze organisatie voor een deel mikt op de eigen slogan "Prodotti con amore", een vorm van MBT-producten. Coop is een ledenorganisatie met drie miljoen leden en 1400 verkooppunten. Hiervan zijn 70% supermarkten en 35 hele grote, zogenaamde hypermarkten ('Ipercoop'), zoals in Bologna, waar naast levensmiddelen ook een compleet warenhuissortiment wordt aangeboden. De verkoop van biologische producten vindt m.n. plaats in Noord-Italië. Er zijn problemen met o.a.

- *de aanvoer en de logistieke aspecten;*
- *betrouwbaarheid (er zouden onlangs bestrijdingsmiddelen zijn aangetroffen);*
- *de aanwezigheid van veel kleine boertjes met elk weinig aanbod;*
- *het te weinig gekwalificeerd zijn van het eigen winkelpersoneel. Met name hierop gericht is onlangs een boekje geschreven "Coop ed il mondo del biologico", waarin aan het personeel wordt uitgelegd waar het om gaat.*

In de winkel die we bezochten hadden de biologische agf-producten een eigen plaats en waren de droogwaren opgesteld tussen de gangbare tegenhangers, Daarbij waren ze echter zeer duidelijk aangegeven en herkenbaar. Verder hoorden we dat het aantal supermarkten dat met biologische producten werkt, tussen 1997 en 1998 gestegen is van 81 naar 86. Drie jaar geleden waren er nog maar 20 verkooppunten met zo'n 20-30 biologische producten. Met deze groei, steeg de omzet van 4,5 naar 6 biljoen lire. Vergelijk dit met de omzet aan MBT-producten van 850 biljoen lire, wat ongeveer 30% vertegenwoordigt van de totale agf-omzet.

De allereerste biologische producten hadden vooral een gezondheidsimago, en wel zodanig dat ze uitsluitend in apotheken werden verkocht, tegen erg hoge prijzen. Ook in 1996 werden biologische producten nog vaak op één hoop gegooid met dieetproducten.

Belangrijk knelpunt is de distributie. Tweederde van fruit, wijn, olijfolie, pasta's en kaas wordt in het zuiden geproduceerd, waar echter maar 12% wordt afgezet. Transport naar het noorden drijft de prijs op (Ekoland, 1998).

De prijs van de biologische producten ligt volgens een onderzoek van de controle-organisatie CCPB 36% hoger dan de prijs van gangbare producten (AIAB, 1999). Dit spoort niet met enkele, niet geheel representatieve gegevens van eigen waarneming. In tabel 3 worden de waarnemingen weergegeven van een grote supermarkt van COOP en van een natuurvoedingswinkel Naturasi (beiden in Bologna).

Tabel 3 Enkele prijzen in Lire per kilogram van biologische en gangbare producten

Product	Gangbaar (COOP)	Biologisch (COOP)		Biologisch (Naturasi)	
	prijs (verpakt)	prijs (verpakt)	% hoger dan gangbaar	prijs (onverpakt)	% hoger dan gangbaar
appel	1.062	2.580	243	-	-
wortel	1.800	2.980	166	3.300	183
uien	1.333	2.850	214	3.950	297
citroen	2.150	3.799	177	-	-
aardappel	650 tot 990	1.350	136-208	1.350	136-208

Bron: eigen waarneming, 30 oktober 1998

Naturasi

In Bologna werd in november de tweede natuurvoedingswinkel van Naturasi geopend. De oudere winkel die wij bezochten, was een doorsneewinkel zoals in Nederland in een middelgrote plaats minstens een staat. Verswaren had men relatief weinig en een deel van de omzet wordt gerealiseerd uit producten met gezondheidsclaims.

De telersprijzen voor biologisch geteelde granen zijn 30 – 40% hoger dan van gangbare producten. Bij fruit en groenten variëren de prijzen, afhankelijk van het seizoen. Voor sla en andere bladgewassen zijn de prijzen soms gelijk aan die van gangbaar (Zanoli, 1998). De conclusie is dat het verschil met gangbare producten erg groot is en dat ook tussen aanbieders van biologische producten de verschillen aanzienlijk kunnen zijn.

Een driejarig economisch onderzoek liet zien dat biologische bedrijven, ondanks de hogere prijzen, ongeveer vergelijkbare economische resultaten behalen als vergelijkbare gangbare bedrijven (Zanoli, 1998).

COOP is de grootste supermarktketen in Italië en verkoopt met name in de zeer grote supermarkten

(ipercoop) biologische producten. Volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) is de huidige verdeling in gangbaar, geïntegreerd en biologisch verwarrend voor de consument en wil COOP overgaan naar het uitsluitend aanbieden van geïntegreerd en biologisch. COOP is al jaren met een programma voor geïntegreerde producten bezig, de zogenaamde 'Prodotti con amore' die in de agf-productgroep 30% van de omzet uitmaken. Introductie van biologische producten bevindt zich in een experimenteel stadium. Men neemt het in het assortiment op omdat de consument er naar vraagt. Een strategisch concept is in voorbereiding, op directie-niveau kiest men nog niet duidelijk voor biologisch omdat men er nog relatief mee onbekend is. Bovendien is COOP een grote organisatie waarin de veranderingen niet zo snel gaan.

In Italië koopt de consument 35% van zijn levensmiddelen bij de supermarkt. De overige verkoopkanalen, zoals de kleine buurtwinkels, zijn voor de Italianen nog van groot belang. Supermarkten komen er met name steeds meer in Noord-Italië, meer naar het zuiden is de kleinschalige detailhandel dominant (bron: pers. med. Pains van COOP).

Vanuit de belangenorganisaties van biologische telers werden (in 1996) weinig activiteiten ondernomen om de afzet te bevorderen. Wel zijn er incidenteel in regio's bescheiden voorlichtingsactiviteiten bijv. naar het onderwijs.

<p>Emilia Romagna</p> <p><i>In Bologna heeft de Nederlandse delegatie een bespreking gehad met vertegenwoordigers van de provinciale overheid en van een achttal verschillende belangenorganisaties. Bij die gelegenheid is ook een presentatie gegeven over de biologische landbouw in Nederland. Emilia Romagna heeft nogal gelijkenis met NL. Voor een deel onder zeeniveau. Naar de kust toe wordt fruit verbouwd, veehouderij meer in het binnenland. Gesprek ging voor een deel over de perspectieven van de biologische landbouw waarbij o.a. de volgende meningen werden uitgesproken:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>De aandacht voor milieu en gezondheid zal een verdere groei van de biologische landbouw stimuleren.</i> ▪ <i>Agenda 2000 zal gunstig uitpakken voor biologische landbouw.</i> ▪ <i>WTO-afspraken zullen regionale productie stimuleren.</i> ▪ <i>GGO-contaminatie zal een probleem worden. Er is meer onderzoek nodig naar de bedreigingen.</i>

- ijs;
- gedroogd fruit;
- industriële producten, granen en peulvruchten (AIAB, 1998).

Import is van belang voor verwerkte producten, omdat niet alle ingrediënten uit Italië afkomstig zijn. De uitzonderingen zijn pasta, fruit en groente.

4.4 Belangenorganisaties

4.4.1 Consumenten

Met een Ministerieel Decreet van 31 december 1992 zijn verschillende consumentenorganisaties erkend die een rol hebben in de biologische landbouw. Het betreft:

- Adiconsum: Associazione Italiana Difesa Consumatori E Ambiente
- Federconsumatori: Associazione Nazionale Consumatori E Utenti
- Comitato Difesa Consumatori
- Movimento Consumatori
- Associazione Consumatori E Utenti Agrisalus
- Unione Nazionale Consumatori

Volgens onze Italiaanse gesprekspartners zijn de consumentenorganisaties niet sterk ontwikkeld en daardoor nauwelijks actief, ook niet op het gebied van biologische landbouw. Volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) drijven de consumentenorganisaties voor een groot deel op vrijwilligers.

Buiten de biologische organisaties zelf zijn er geen duidelijke organisaties die voorlichting geven aan de consument. Een uitzondering geldt voor het Wereld Natuur Fonds en Greenpeace.

4.3 Export en import

Er zijn geen betrouwbare cijfers over de export. Zanolli (1998) schat dat 45% van de totale verkoop van biologische producten wordt geëxporteerd. Volgens Ekoland (1998) wordt de helft van de productie geëxporteerd. Volgens AIAB (1998) wordt meer dan eenderde van de biologische productie geëxporteerd, vooral naar andere Europese landen, maar ook naar Amerika en Japan. Belangrijke exportproducten zijn:

- fruit en groenten (vanwege hun goede kwaliteit, door goede klimaatomstandigheden en goede telers);
- olijfolie (vanwege een eeuwenoude traditie en een grote variëteit in smaken);
- wijn (vanwege buitengewone kwaliteit);
- kaas (variërend van de gevierde Parmigiano Reggiano tot zeldzame traditionele specialiteiten);
- sauzen, kruiden en delicatessen;
- pasta;

4.4.2 Belangenbehartiging

De meeste telers zijn verbonden aan een telersorganisatie. De controle-organisaties voor de biologische landbouw zijn allemaal gerelateerd aan een telersvereniging. Om te voldoen aan EU-verordening 2092/91 hebben de meeste biologische landbouworganisaties, die immers vooral de belangen van hun leden moeten behartigen, de controle-poot verzelfstandigd en afgestoten. Toch blijven de leden vooral gebruik maken van de "eigen" controle-organisatie. Zo is Bioagricoop gerelateerd aan AQB, IMC met AMAB, Codex met Associazione per l'agricoltura Biodinamica, AIAB met de gelijknamige telersvereniging. AIAB heeft ook een nauwe band met PROBER, 'Associazione degli Agricoltori Biologici dell' Emilia Romagna, een organisatie van een 700 biologische ondernemers in de regio Emilia Romagna.

In 1991 had de AIAB 40 leden, waarvan er verschillende lid waren van IFOAM. De leden vertegenwoordigen verenigingen, consortia en coöperaties van producenten, bewegingen en coöperaties van consumenten, bereiders, coöperaties van voorlichters. AIAB omvat (in 1991) dertien controle-organisaties (Tringale, 1991).

Deze biologische landbouworganisaties met als sterke basis de telers hebben verschillende doelen: in sommige gevallen alleen technische hulp en voorlichting, maar in de meeste gevallen zijn het ook lobby-organen en 'culturele' verenigingen (Zanoli, 1998). Daarom is volgens Zanoli (1998) een wat actievere rol van de traditionele (niet-biologische) landbouworganisaties wenselijk. Uit een bespreking op het departement Emilia Romagna bleek dat de verhouding tussen de gangbare en de biologische landbouw constructiever is geworden.

4.4.3 Certificerende organisaties

Vanwege de groei van het aantal bedrijven binnen de biologische landbouw en het ontbreken van regels voor de productie is in de beginjaren 80 het nationaal comité 'Cos'e Biologico?' (Wat is Biologisch?) opgericht en de eerste daad was het laten verschijnen van de 'Norme Italiane di Agricoltura Biologica' (Italiaanse normen voor biologische landbouw). Hoewel de nationale overheid hier niet bij was betrokken, werden in 1986 in alle 20 regio's wetgevingsprojecten met betrekking tot biologische landbouw voorgedragen door linkse of groene politieke groepen (Micheloni, 1993).

Door het nationaal comité 'cos'e Biologico' werd in 1988 de AIAB opgericht, gericht op de certificering. Leden zijn o.a. producenten, verwerkers, consumentenorganisaties (Micheloni, 1993).

In 1990, een jaar voor de EU-verordening 2092/91 van kracht werd, waren er in Italië vier controle-organisaties actief. 65% van het areaal werd gecontroleerd door A.I.A.B, een van de oudste en grootste telersverenigingen. De andere drie waren: Suolo e Salute, C.C.P.B en de BD-vereniging (Zanoli, 1998). Eind 1993 werden door het Ministerie 3 nieuwe erkend: A.M.A.B., AgriEcoBio, BioAgriCoop (Zanoli, 1998). De BD-vereniging is in Italië zeer klein. De controle van de BD-bedrijven gebeurt vanuit Duitsland (Compagnoni en Foglia (pers. med.))

Het overzicht van controlebedrijven is dan als volgt:

- A.I.A.B: formeel opgericht in 1988, maar al eerder actief
- Suole et Salute: opgericht in 1969,
- BD-vereniging opgericht in 1947,
- C.C.P.B opgericht in 1988, samenwerkingsverband tussen telers, verwerkers en handel
- A.M.A.B opgericht in 1987 als een telersvereniging in de regio Marche, was tot eind 1992 een lid van A.I.A.B

Pempa

De Coöperatie Pempa, met haar hoofdkantoor in Imola, heeft een groep telers die biologisch werken. Deze zijn voor een deel overgenomen met de biologische coöperatie Il Salto in 1993. De coöperatie bestaat al veertig jaar en heeft 2500 leden.

Uit de provincie Ravenna komen vooral perzik, nectarine en kiwi; uit Bologna abrikozen en pruimen; en uit Ferrara peren en appels. Van de totale productie is ongeveer 1% biologisch. Vooral fruit is het moeilijkst.

Pempa is sterk geörienteerd op export: 50% gaat naar Zwitserland en Duitsland. Van de afzet in Italië wordt 30% industrieel verwerkt.

- AgriEcoBio is opgericht in 1990 als een onafhankelijke organisatie van deskundigen op het gebied van biologische landbouw en technici
- BioAgriCoop is opgericht in 1984 als een onafhankelijke groep voorlichtingsdeskundigen en voorlichters op het gebied van biologische landbouw (Zanoli, 1998).

Door het Ministerie van Landbouw (Ministero per le Risorse Agricole, Alimentari e Forestali, MIRAAF) zijn verschillende controle-organisaties geaccrediteerd (Bionet, 1997). Zij moeten in het hele land werken en daartoe in minstens vier regio's vertegenwoordigd zijn.

Door de publicatie in de Staatscourant (24/1/94) door het Ministerie van Landbouw zijn er momenteel acht controle-organisaties geregistreerd. Deze vervangen de vorige zeven (A.I.A.B, Suolo e Salute, Demeter, C.C.P.B, A.M.A.B., AgriEcoBio, BioAgriCoop (Zanoli, 1998). A.I.A.B en C.C.P.B werden opnieuw bekrachtigd, terwijl A.M.A.B, BioAgriCoop en Demeter nu andere namen en logos hebben, overeenkomstig de eisen van EN 45011 (resp. IMC, Bioagricert en Codex). AgriEcoBio is gesplitst in Ecocert en QC&I International Services.

Er is momenteel geen nationaal logo. Iedere controle-organisatie heeft zijn eigen logo (zie ook de bijlage). Er is ook geen streven naar een nationaal logo. Er wordt gewacht op een EU-logo (Compagnoni en Foglia (pers. med.)). Wel is er samenwerking op gang gekomen tussen de verschillende belangrijkste biologische controle- en landbouworganisaties. Daarvoor en voor de gezamenlijke belangenbehartiging is de IFAO opgericht. Tussen de verschillende biologische landbouworganisaties (tussen AIAB, AMAB en CCCP) gaat deze samenwerking inmiddels richting een fusie.

AIAB

AIAB is de grootste controle-organisatie van Italië en is geaccrediteerd volgens EN 45011. De organisatie heeft een groot aantal regionale kantoren, die gemakkelijk te bereiken zijn per auto. Het hoofdkantoor is gevestigd in Bologna omdat dit goed bereikbaar is per trein en vliegtuig. Hier worden dan ook de landelijke bijeenkomsten gehouden.

In het hoofdkantoor werken 10 mensen, in de 15 regionale kantoren werken in totaal 150 mensen, waarvan de meesten parttime. De regionale kantoren hebben een gezamenlijk computernetwerk. De gegevens worden in Bologna verzameld.

De controleurs verzamelen alleen gegevens. De analyse van de data gebeurt door een commissie om onafhankelijkheid van de controleur te waarborgen.

De bedrijven worden minimaal één keer per jaar bezocht, gemiddeld 1,5 keer. Extensieve bedrijven worden minder vaak bezocht, intensieve bedrijven, zoals in Sicilië worden elke maand bezocht. Er zijn zowel wel- als niet-aangekondigde bezoeken. Een bezoek niet aankondigen is vaak onhandig omdat er in Italië veel parttime boeren zijn. Het streven is om 10% van de bezoeken niet aan te kondigen.

Voor de gecontroleerde bedrijven is het bijhouden van de administratie een groot probleem. Boeren moeten al van alles registreren. Als boeren geen registratie hebben, dan gebruikt de controleur de informatie die wel op het bedrijf aanwezig is, bijvoorbeeld de informatie die op de kalender geschreven is.

AIAB doet veel aan residu-onderzoek. Minimaal 10% van de bedrijven wordt geanalyseerd op gebruik van pesticiden. Het onderzoek wordt verricht door drie geaccrediteerde laboratoria. De waarde die moet worden toegekend aan de analyse-cijfers is in de praktijk nogal eens moeilijk. Als je residuen vindt, vooral lage hoeveelheden, wat is er dan gebeurt. De laboratoria moeten hierover kunnen adviseren, daarom werkt AIAB maar met drie laboratoria.

AIAB heeft voor de plantaardige productie aanvullende eisen, naast EU-verordening 2092/91. Daarnaast heeft ze voor de dierlijke productie normen ontwikkeld.

AIAB is meer dan een controle-organisatie. De organisatie ontplooit veel initiatieven om biologische landbouw te promoten. AIAB promoot bij regionale overheden de plattelandontwikkeling, waarbij gelobbyd wordt voor:

*biologische productie
streek-eigen producten
agrotourisme.*

De lobby is er op gericht om de streek-eigen productie van biologische herkomst te laten zijn. Dit geldt voor bijvoorbeeld de productie van parmezaanse kaas. Parmezaanse kaas heeft dan een concurrentie-voordeel ten opzichte van vergelijkbare kazen. Ook de speltproductie is zowel streek-eigen als biologisch. Ditzelfde geldt ook voor de productie van tamme kastanjes. In de teelt van dit gewas hoefde overigens maar weinig te veranderen om gecertificeerd biologisch te mogen heten.

5 De overheid

5.1 Regels voor de biologische landbouw

In 1983 werd een nationale commissie gevormd met de naam 'Cos è biologica' (wat is biologisch?). In deze commissie zaten vele groeperingen om definities en richtlijnen voor de biologische landbouw in Italië vast te stellen. In 1985 kwamen de eerste richtlijnen uit (Raab, 1994). Uit deze commissie ontwikkelde zich in 1988 de Associazione Italiana per l'Agricoltura Biologica (AIAB) (Raab, 1994).

In de EU-verordening 2092/91 is vastgelegd welk producten 'biologisch geproduceerd' mogen worden genoemd. Deze verordening geldt voor plantaardige producten die bestemd zijn voor menselijke consumptie. Deze EU-verordening is in de verschillende lidstaten geïmplementeerd in de nationale wetgeving. In Italië was dat, net als in Nederland, de eerste interventie van de nationale overheid op het gebied van certificering van biologische producten. Er werden zeven particuliere controle-organisaties door het Ministerie van Landbouw aangewezen om de controles te verrichten, waarbij het Ministerie zelf de supervisie hield. De biologische boeren en verwerkers van biologische producten waren niet geheel tevreden over de regelgeving en de procedures (Michelsoni, 1993).

De EU-verordening 2092/91 is in juni 1991 van kracht geworden. Elk lidstaat had tot april 1992 de tijd om de regels in de nationale wetgeving te implementeren, Italië (en Griekenland) tot 1 januari 1993. De producten van seizoen 1992 konden echter niet verkocht worden als 'biologisch geproduceerd'. De certificering door AIAB, CCPB, Suole e Salute, Associazione Biodinamica en andere kleinere organisaties voldeed niet aan de eisen van de EU. De effecten waren enorm. De producenten kregen geen hogere prijs voor hun producten, de consumenten raakten in verwarring vanwege andere teksten op het etiket en gangbare boeren die wel interesse hadden in omschakeling schrokken terug vanwege de onzekerheid op de markt (Michelsoni, 1993).

In 1993 werden de nationale voorschriften en certificering onwettig verklaard door de Hoge Raad nadat bezwaar was aangetekend door de regionale overheden van Toscane en Emilia-Romagna (Zanoli, 1998). In februari 1994 werden de zeven controle-organisaties 'tijdelijk' bevestigd in hun rol door wet 146/94 die herbevestigde een overheidsorganisatie als de Nationale Inspectie en licentie autoriteit. Het conflict met de regio's werd opgelost door een 'federaal' systeem van certificering en accreditering in te stellen. Volgend op deze wet kwamen er in maart 1995 enige aanvullingen (220/95). In december 1996 bevestigde het Ministerie van Landbouw de registratie van alle controle-organisaties (waarvan sommigen ondertussen hun naam hadden veranderd), behalve AgriEcoBio. Deze vereniging voldeed niet aan EN 45011 en werd gesplitst in twee organen (QC&I en Ecocert), die beide erkend en geregistreerd werden (Zanoli, 1998).

EU 2092/91 is uiteindelijk in 1995 in Italië ingevoerd door middel van het Ministeriële Decreet 220 van 17 maart 1995. Aanvankelijk waren de Europese regels al in de Italiaanse wet opgenomen op 25 mei 1992 met Ministerieel Decreet 338. Michelsoni (1993) zegt dat met decreet 338 het ministerie zich bevoegd maakte voor de implementatie van de EU-verordening, op 17 juli 1992. Hiertegen werd echter door verschillende regio's beroep aangetekend met als resultaat dat het Grondwettelijk Hof deze wet in 1993 weer verwierp.

De wet werd op 5 juni 1995 in de staatscourant (Gazzetta Ufficiale) gepubliceerd en zes maanden later, op 5 december 1995 van kracht.

Dat Italië zoveel meer moeite had om de wetgeving te implementeren dan landen in centraal en West-Europa, wordt verklaard doordat de ontwikkeling van biologische landbouw in die landen al verder was en de certificering procedure van de EU-verordening niet zoveel verschilde van de al bestaande (Michelsoni, 1993).

De wet voorziet in de erkenning door het Ministerie van Landbouw van organisaties die controle uitoefenen op de biologische productiewijze. Deze organisaties moeten hun activiteiten in het hele land ontplooiën, en dus niet tot een of enkele regio's zijn beperkt (Bionet, nov. '97). Aanvullend op de nationale wetgeving mogen de regio's extra regels vaststellen (Legges Regionali).

De nationale Inspectie en Monitoring Autoriteit is het Ministerie van Landbouw. Het geven van Licenties en de monitoring van controle-organisaties wordt echter verricht door een Nationaal comité, waarvan verschillende Ministeries vertegenwoordigd zijn als ook regionale overheden. Volgens wet 220/95, waarin de EU-verordening 2092/91 is geïmplementeerd, houdt elke regio een register en het nationale register is de som van de 21 regionale. Er zijn criteria voor het geven van licenties aan controle-organisaties (bijvoorbeeld aantal controleurs, hun opleiding, de geografische ligging) en specifieke eisen met betrekking tot het management and de procedures rond het certificatie-systeem, conform de EN 45011. Wat nog ontbreekt is een nationaal framework voor inspecties en certificeren en een nationaal logo. Op dit moment hebben de controle-organisaties verschillende regels (hoewel ze allemaal zouden moeten voldoen aan de EU-standaard), methoden en aantal controleurs, terwijl er geen serieuze procedures zijn om ongewenst gedrag (free-riding behaviours) te voorkomen (Zanoli, 1998).

In 1996 hadden 11 van de 20 regio's een eigen wetgeving overeenkomstig EU 2092/91. Sicilië hoorde hier niet bij (Zanoli, 1996).

Voor de dierlijke productie zijn er nog geen Europese regels. Volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) heeft in Italië elke regio zijn eigen regels. AIAB heeft ook eigen regels. Als je over de grenzen van de eigen regio heen wilt exporteren, is het handiger om te voldoen aan de AIAB-regels.

5.2 Subsidierelingen

Alle regio's behalve Calabria en Campania hadden in 1996 EU 2078/92 uitgevoerd, hoewel er grote verschillen zijn in het niveau van betalingen (Zanoli, 1996) (zie tabel 4).

Tabel 4 Hoogte van de subsidie in verschillende regio's

Regio	Eenjarige gewassen met betaling voor braak	Andere eenjarige gewassen en grasland	Olijven	Fruittelt en wijnbouw	Citrus	Gehele bedrijf/ omschakeling in stappen/aantal jaren
Abruzzo ²	120-150	200-250	240-300	472-700	--	As 2092/91
Basilicata ^{2,6}	130-150	200-250	250-350	400-600	--	x
Bolzano ³	--	250	--	700	--	x
Calabria	135-150	225-250	360-400	630-700	720-800	V/-/-
Campania ⁴	120	200	350	600	800	--
Em. Romagna	150	250	400	700	--	V/V/5
Friuli V.G.	150	250	400	700	--	x
Lazio	150	250	400	700	--	V/V/5
Liguria ³	--	100-250	400	300-700	--	V/-/-
Lombardia ⁴	150	250	400	700	--	V/V/5
Molise	150	250 ⁵	400	700	--	V/-/-
Marche ⁶	135	160-225	185-360	320-630	--	x
Piemonte ²	135-150	225-250	--	630-700	--	V/V/3
Puglia ²	150	250	400	700	1000	V(unit)
Toscana ²	150	250	400	700	--	V/V/3
Trento	--	250	--	700	--	x
Sardegna	150	250	400	700	1000	V/-/-
Sicilia	150	250	400	700	1000	V(unit)
Umbria ⁶	113-150	187,5-250	300-400	525-700	--	x
Valle d'Aosta	150	250	--	700	--	x
Veneto	150	250	400	700	--	x

¹ 1 ECU = 2030 ITL
² Lower rate for continuing organic (10-20% reduction)
³ Fruit and horticulture only
⁴ 350 ECU/ha supplement payable if other agri-environment schemes adopted (e.g. rare breeds, nature)
⁵ Excluding pastures
⁶ Rates vary according to region/topography can cropping
Treatment of rotational/permanent grassland and requirement for organic livestock varies between regions

Bron: Lampkin, 1996b

Zanoli (1998) schrijft dat algemeen wordt aangenomen dat de EU-verordening 2078/92 (de begeleidende maatregelen van MacSharry) de omschakeling naar biologische landbouw in de EU merkbaar heeft beïnvloed. In Italië lijkt dat volgens hem echter niet het geval te zijn. In Italië kunnen zowel bestaande als omschakelende bedrijven in aanmerking komen voor subsidie, maar gemiddeld over het hele land heeft maar 50% van de bedrijven subsidie gekregen. Sommige regio's hebben weliswaar een ondergrens, maar dat kan geen verklaring zijn gezien de geringe geëiste omvang (variërend van 0,2 tot 1 ha). In twee regio's (Umbrië en Basilicata) is het areaal dat subsidie heeft gekregen groter dan het areaal biologische teelt (inclusief in omschakeling). Waarschijnlijk betreft dit subsidies voor (vormen van) milieubewuste teelt. Een verklaring voor het gegeven dat maar voor 50% van het areaalsubsidie is gegeven, is dat de hoogte van het bedrag door de boeren als onvoldoende wordt beoordeeld, en dat deze meer geïnteresseerd zijn in de hogere prijzen die verkregen kunnen worden op de biologische markt. In sommige gevallen zijn de aanvraagkosten ook hoger dan wat aan subsidie verkregen kan worden (Zanoli, 1998).

Tabel 5 Uitvoering van EU-verordening 2078/92

Regio	Jaar	Ondersteuning biologische landbouw (EU 2078/92)			
		1994 en 1995		Toegekend/in aanmerking komende (in %)	
		Bedrijven	Areaal in cultuur	Bedrijven	Areaal in cultuur
1. Piemonte		158	1.275	46,7	34,5
2. Valle d'Aoste		nvt	nvt	nvt	nvt
3. Liguria		4	7	8,0	3,7
4. Lombardia		59	985	24,1	15,4
5. Trentino-Alto Adige		145	563	98,4	53,5
6. Veneto		282	2.355	39,7	45,0
7. Friuli-Venezia Giulia		61	232	46,6	15,4
8. Emilia Romagna		321	5.978	41,6	40,3
9. Toscana		165	7.732	30,8	43,7
10. Marche		375	2.305	49,6	25,8
11. Umbria		165	5.601	71,4	128,9
12. Lazio		257	7.651	56,6	65,5
13. Abruzzi		26	485	17,2	31,2
14. Molise		85	895	46,2	35,5
15. Campania		nvt	nvt	nvt	nvt
16. Puglia		nvt	nvt	nvt	nvt
17. Basilicata		471	6.545	856,4	227,1
18. Calabria		nvt	nvt	nvt	nvt
19. Sicilia		1.925	19.373	51,0	29,8
20. Sardegna		263	12.844	22,5	34,5
Geheel Italië		4.762	74.826	45,1	36,6

Bron: Zanoli, 1998

Volgens al onze gesprekspartners in Italië zijn de subsidies in het kader van Verordening 2078/92 de belangrijkste reden voor de snelle toename van het aantal biologische bedrijven in Italië. Tabel 5 hebben we laten zien aan een aantal gesprekspartners, maar iedereen was van mening dat Zanoli ergens een fout moest hebben gemaakt. Men kon zich niet voorstellen dat maar de genoemde lage percentages bedrijven subsidie in het kader van 2078/92 heeft gekregen.

In 1993 was er grote ontevredenheid bij de boeren over de registratie als biologische boer. De boeren moesten een formulier invullen, waarvan ze zelf vonden dat ze dat niet konden, bang dat ze fouten maakten die financieel zouden worden afgestraft. Ook vonden ze de kosten van de controle te hoog, zeker ook gezien de onzekerheid op de markt. Vooral bij kleine boeren wegen de kosten van controle niet op tegen de meerprijs die ze ontvangen voor hun biologische producten. Een ander bezwaar van de boeren is de overgangperiode van twee jaar. In de praktijk hebben veel bedrijven een gedeelte biologisch, een gedeelte in omschakeling en eengedeelte gangbaar. Omschakeling gebeurt als de afzetmogelijkheden goed zijn. Voor de producten in omschakeling ontvingen ze ook een hogere prijs. Maar in de EU-verordening werd (met een overgangstermijn) een eind gemaakt aan een apart merk voor producten in omschakeling, en dus aan de hogere prijs. De producten in omschakeling moeten als gangbaar worden verkocht. Dit is voor boeren een belemmering om nieuwe percelen om te schakelen. Verder zijn de boeren

ontevreden over het verbod op het gebruik van een aantal bestrijdingsmiddelen die altijd gebruikt mochten worden en absoluut noodzakelijk zouden zijn: polysulfides in druif en ander fruit, koperzouten voor druif en verschillende andere producten. Daarnaast vindt men het onduidelijk over hoe de EU import vanuit derde landen wil regelen. In de Oost-Europese landen is het areaal biologische landbouw sterk gegroeid en kan qua prijs goed concurreren met de Italiaanse producten op de Italiaanse markt (Micheloni, 1993).

5.3 De rol van de centrale overheid (Rome)

Onze gesprekspartners Compagnoni en Foglia van AIAB waren negatief over de rol die de nationale overheid tot nu toe inneemt ten aanzien van biologische landbouw. Er zijn weinig contacten tussen bijvoorbeeld AIAB - de grootste controle-organisatie in Italië - en de verantwoordelijke functionaris van het Ministerie van Landbouw (op dit moment de heer Armondo Montanari), die ten aanzien van biologische landbouw de contacten heeft met Brussel. Door dit gebrek aan contact weet de biologische sector niet wat er bijvoorbeeld over de wetgeving dierlijke productie in Brussel besproken wordt en kan zij haar mening niet inbrengen. In een kort gesprek met de heer Montanari gaf deze aan waar het Ministerie van Landbouw, o.a. in het onderwijs, geld uitgeeft ten behoeve van de biologische landbouw. Volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) verandert de politiek, maar veranderen de ambtenaren niet. Die volgen nog steeds het beleid van hogere opbrengsten en lagere kosten.

Op de laatste dag van het werkbezoek is de Nederlandse delegatie ontvangen door de voorzitter van de vaste kamercommissie voor landbouw van het Italiaanse parlement, de heer Alfonso Pecoraro Scania. Zijn politieke partij, de Italiaanse groene partij, heeft biologische landbouw hoog in het vaandel staan. De kamercommissie van landbouw heeft, veel meer dan in Nederland, een rol in het voorstellen van nieuwe wetgeving. Meer nog zelfs dan de zittende regering, zo vertelde men ons.

Met hem hebben we van gedachten gewisseld over de overheidsinspanningen in Nederland ten behoeve van de biologische landbouw. Hij toonde zich zeer daarin geïnteresseerd, met name in een fenomeen dat hij nog niet kende: fiscale bevoordeling van groene beleggingen. Ook Italië wijst het gebruik van ggo's in de biologische landbouw geheel af. Een ander onderwerp dat ter sprake kwam was het Nederlandse Appél Groen Licht voor Biologische Landbouw. Ook in Italië wordt onderkend dat de biologische landbouw behoefte heeft aan bestrijdingsmiddelen. Er lag dan ook een wetsvoorstel klaar dat voorstelde om de lijst van bestrijdingsmiddelen zoals de Europese Verordening 2092/91 die toelaat voor de biologische landbouw, integraal in Italië toe te laten. De heer Pecoraro, alsmede andere gesprekspartners, meende dat geharmoniseerde Europese regelgeving op het gebied van bestrijdingsmiddelen, deze actie toe zou laten. We zouden hier schriftelijk verder over worden geïnformeerd. Een interessante waarneming van de heer Pecoraro was er nu een nieuwe politieke wind in Italië waait waarin biologische landbouw nadrukkelijk een plaats heeft, maar dat het huidige ambtenarenapparaat soms tegenwerkt.

5.4 De rol van de regio's

Een probleem in Italië was dat sinds 1977 de coördinatie, controle en dataverzameling met betrekking tot landbouwkundige activiteiten is gedelegeerd aan regionale overheden. Bij de wetgeving rond biologische landbouw zou er direct contact komen tussen boeren en het Ministerie van Landbouw, hiermee de regionale overheden uitsluitend. Omdat de dataverzameling ook door het Ministerie gebeurt, weten de lokale overheden niet wie op hun grondgebied biologisch teelt. Dit verhindert de planning van de landbouwproductie, iets wat normaliter de taak is van de regionale overheden. Tegen het nationale decreet werden door verschillende regio's rechtzaken aangespannen (Micheloni, 1993).

6 Landbouwvoorlichting, -onderzoek en -onderwijs

Over de Italiaanse inspanningen voor voorlichting, onderzoek en onderwijs ten behoeve van de biologische landbouw, hebben we tijdens dit werkbezoek weinig vernomen. De activiteiten zijn voor een groot deel gedecentraliseerd en voor een deel komen ze voort uit particuliere initiatieven. Een volledig overzicht zou buiten de mogelijkheden van dit werkbezoek vallen.

6.1 Landbouwvoorlichting

In 1995 is de opleiding van voorlichters op het gebied van biologische landbouw niet goed geregeld volgens Santucci (1995). De meeste boerenorganisaties kennen geen specifieke training voor hun voorlichters, behalve in de regio's Veneto en Liguria, waar specifieke cursussen zijn voor toekomstige voorlichters. Santucci vermoedt dat het ontbreken van een goede opleiding veroorzaakt wordt doordat interne omscholing niet subsidiabel is. In andere regio's is het soms wel erg slecht gesteld met de cursussen. In Lombardia moesten de organisatoren de ware aard van de cursus verborgen houden en in Emilia Romagna zijn wel twee vakopleidingsinstituten, maar die vragen een relatief hoog cursusgeld. Er worden soms, net als dat vroeger met de landbouwvoorlichting gebeurde, cursussen gefinancierd door spontaan gevormde groepen (Santucci, 1995).

Alle vijf 'Interregionale Centra voor de Training van Landbouwvoorlichting' (CIFDA's) hadden in 1995 enkele uren biologische landbouw in hun negenmaands cursus voor voorlichters (Santucci, 1995).

6.2 Landbouwonderwijs

In 1995 bestond er in het landbouwonderwijs nauwelijks een aanbod voor de biologische landbouw. Er was een school met een driejarige opleiding met een goed gemengd aanbod aan vakken biologische en conventionele landbouw. Volgens Santucci (1995) hadden veel opleidingen een (gering) aanbod aan biologische landbouw, vooral om hiermee financiering te verkrijgen.

De Italiaanse Vereniging voor de Biologisch-Dynamische Landbouw heeft de langste ervaring met cursussen. Vanaf 1978 organiseert zij regelmatig een tiendaagse introductiecursus voor 50 tot 60 deelnemers, zowel voor voorlichters, boeren als voor consumenten. Meer recent wordt er in Sicilië een aparte cursus aangeboden die meer gericht is op het mediterrane klimaat daar (Santucci, 1995).

In de meeste regio's zijn er sinds een aantal jaren cursussen over biologische landbouw, die vaak gegeven worden door organisaties die geen connecties hebben met welke biologische landbouworganisatie dan ook. Deze cursussen zijn extreem verschillend qua duur van de cursus, het aantal contacturen en het soort en de tevredenheid van de cursist. Slechts zelden werden de voorstellen van biologische organisaties financieel gehonoreerd (Santucci, 1995). Santucci (1995) is hierover sceptisch. Het feit dat de gangbare organisaties biologische cursussen geven wil niet zeggen dat hun gezichtpunten gewijzigd zijn.

Er is op de universiteiten geen enkele leergang op het gebied van biologische landbouw. Er zijn alleen een paar korte workshops gehouden voor voorlichters bij de inter-regionale centra voor agrarisch onderwijs en voorlichting (CIFDA). Wel wordt een enorm aantal cursussen gefinancierd door het Europees Sociaal Fonds, maar die zijn erg algemeen en zijn van geen waarde voor telers (Zanoli, 1998).

C.E.S.A.R.

Ce.s.a.r. (Centro per lo sviluppo agricolo e rurale oftewel het Centrum voor landbouw- en plattelandsontwikkeling) is een non-profit organisatie die gevormd is door de universiteit van Perugia, de stichting voor landbouwonderwijs en de gemeente Assisi. Er zijn initiatieven op het gebied van onderzoek, voorlichting en onderwijs. Ce.s.a.r. bestaat sinds 1983.

Het belangrijkste doel van Ce.s.a.r. is het stimuleren van de discussie over onderwerpen met betrekking tot het landelijk gebied, agro-industriële ontwikkeling en het behoud en beheer van natuurlijke bronnen, zowel in de Europese unie als van ontwikkelingslanden. Daartoe ontwikkelt Ce.s.a.r. de volgende activiteiten:

- *een informatiedienst om mensen te informeren over politieke ontwikkelingen, en over cursussen en onderzoeksprojecten;*
- *het adviseren en assisteren van plattelandswerkers (rural operators) om deel te nemen aan Europese financieringsprogramma's;*
- *het stimuleren van plattelandsontwikkeling door uitwisseling van kennis en ervaring;*
- *een adviesdienst voor mensen die in ontwikkelingslanden werken;*
- *het onderhouden van continu contact met de Europese commissie en met andere Europese 'carrefours' met betrekking tot plattelandsontwikkeling.*

Samen met de Carrefour van Umbrië wordt een nieuwsbrief uitgegeven waarin de belangrijkste informatie staat over politieke ontwikkelingen op het gebied van landbouw, platteland en milieu en over Europese financieringsmogelijkheden. De nieuwsbrief wordt breed verspreid.

De belangrijkste activiteit van Ce.s.a.r. is de voorlichtingsdienst en het opzetten en geven van training- en onderzoeksprogramma's.

Ce.s.a.r. geeft up-to-date informatie over nieuwe technieken bij de verwerking van producten, ontwikkelingen in de voedingswetenschap, over trends bij consumenten en de markt en over cursussen en onderzoeksprojecten met betrekking tot de EU-voedsel wetgeving.

Adviezen worden gegeven aan plattelandswerkers (rural operators), landbouwbedrijven en de voedingsmiddelenindustrie.

Ce.s.a.r. geeft trainingen voor de agro-industrie en voor betrokkenen bij programma's voor plattelandsontwikkeling. Voor de cursisten wordt bemiddeld bij stages om zowel theoretische als praktische kennis op te doen.

6.3 Landbouwonderzoek

Net als voor voorlichting en onderwijs is de hoeveelheid geld beschikbaar voor onderzoek sterk dalend. Dit geldt overigens niet alleen voor landbouw. Een recent onderzoek toonde aan dat maar 32 onderzoekers met een vaste aanstelling werken aan biologische landbouw. Dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt door een gebrek aan fondsen. Een paar onderzoekers gebruiken geld dat is bedoeld voor aanverwante onderwerpen (geïntegreerde bestrijding, duurzame landbouwsystemen etc.) of financieren zichzelf (Zanoli, 1998).

Het eerste onderzoek dat volgens Zanoli (1998) nodig is, is het verzamelen van betrouwbare gegevens.

7 Conclusies

Waarom is de groei zo groot? Uit het antwoord op deze vraag kunnen na het werkbezoek aan Italië aanbevelingen en leerpunten voor de Nederlandse situatie worden geformuleerd.

In 1995 schrijft Santucci dat de biologische landbouw zich langzaam over Italië verspreidt. De groei wordt bevorderd door bezorgdheid over het milieu, het mislukken van het intensieve productiemodel, gesymboliseerd door de gemeenschappelijke landbouwpolitiek (EC's Common Agricultural Policy), de wens van de consument naar gezonder voedsel en het toenemende besef van het belang van een duurzame samenleving. Er is ook tegenwerking: binnen universiteiten, onderzoeksinstituten, dienstverlenende organisaties en van de boeren zelf. Desondanks is er een relatief hoge groei.

De biologische landbouw is in Italië gegroeid zonder steun van de locale of nationale overheid. De groei is bevorderd door de oprichting van (vaak regionale) verenigingen van producenten en consumenten. Dit verliep overigens vaak met de nodige problemen (zie ook hoofdstuk 1). Deze problemen tussen de regio's en de centrale overheid en de interne problemen van veel regio's zijn een rem geweest op bijvoorbeeld fondsverwerving om de biologische landbouw verder te ontwikkelen. (Santucci, 1995)

Een andere belangrijke bron, Zanolì (1998) lijkt wat te willen zeggen over de groei, maar het valt niet uit zijn verhaal op te maken, ook niet tussen de regels. Zo zegt hij dat de controle-organisaties AIAB sinds 1993 minder sterk groeit en haar aandeel in het te controleren areaal is gedaald van 33% naar 16%. Het gemiddeld areaal per bedrijf is ongeveer 19 ha gebleven in Emilia-Romagna. AIAB zat vooral in Bologna (Emilia Romagna) en Florence (Toscane), 5 andere controle-organisaties vooral in Emilia Romagna. Het gemiddeld areaal in Toscane is gedaald van 59 naar 33 ha. Dat is vreemd omdat het gemiddeld areaal van de AIAB leden in 1990 16 ha was 605 van de toscaanse boeren houdt olijfbomen, terwijl in E-R vooral granen, fruit en groenten worden verbouwd.

Zijn bedrijven met olijfbomen groter of is met olijfbomen makkelijker te sjoemelen? Geven die boeren een te groot areaal op voor mogelijk een andere premie? En houden ze dat vast bij de controle door biologische organisaties? En valt dat dan niemand op? Wil hij zeggen dat AIAB echt controleert en dat daarom hun aandeel gedaald is? Maar bij een dergelijke groei van het areaal is het toch niet onlogisch dat anderen een groter deel van de groei oppikken?

Volgens Compagnoni en Foglia (pers. med.) zijn de subsidies in het kader van 2078/92 vooral van belang voor de omschakeling van de extensieve veehouderij. Deze kon snel omschakelen omdat er weinig hoefde te veranderen. De premies waren ook voor alle sectoren gelijk, dus luzerne kreeg evenveel subsidie als aardbeien. Ook bij de productie van parmezaanse kaas was de overgang niet groot. Antibioticum mocht toch al niet gebruikt worden vanwege de verstoring hiervan op het proces van kaasmaken.

Ook produceert volgens hen 50% van de biologische boeren niet voor de biologische markt.

Meer puntsgewijs vallen de volgende eindconclusies te trekken:

- De groei is voor een overgroot deel het gevolg van aantrekkelijke subsidies voor omschakeling.
- Veel Italiaanse biologische bedrijven werkten ook als gangbaar bedrijf al bijna biologisch en dus was de stap niet erg groot.
- In Italië lijkt men veel meer van de financiële mogelijkheden van 'Brussel' gebruik te maken dan in Nederland. Naast de financiering uit EC 2078 zijn ook verschillende andere bronnen aanbevoerd.
- Nederland loopt helemaal niet zo achter bij Italië. In het algemeen is de teelt in Nederland meer intensief zowel in kapitaal en techniek en is het verschil in productie en opbrengst voor Nederlandse telers niet voldoende groot.
- Ogenscheinlijk duidelijke statistische informatie over de Italiaanse biologische landbouw moet worden genuanceerd vanwege de grote verschillen in betrouwbaarheid van de verschillende bronnen, eventuele dubbeltellingen, onduidelijkheid of inconsistentie in definities (is een coöperatie één bedrijf of tellen alle leden (ook mee?), e.d..)
- De typische kenmerken van de Italiaanse samenleving, overheid en cultuur werken door in de ontwikkeling van de biologische landbouw. Met name zijn van belang de Noord-

Zuidverschillen, de regionale autonomie en de relatieve isolatie van de overheid in Rome wat betreft stimulering van de biologische landbouw.

- De georganiseerde biologische landbouw is mede door het voorgaande versnipperd. Ook is nog steeds van belang de traditionele band tussen productie- en afzetcoöperaties enerzijds en de controle-organisaties anderzijds, waaruit zij immers waren voortgekomen.
- Het noorden van Italië 'trekt' de ontwikkeling door een relatief koopkrachtige vraag. Hier vindt de consumptie vooral plaats.
- De groei lijkt vooral plaats te vinden in de primaire sector, maar wordt echter niet sterk gevolgd door een subsecente groei verder in de keten van verwerking en handel. Het lijkt erop dat slechts 50% van de biologische producten ook als zodanig aan de man wordt gebracht.
- Met de biologische productiewijze wordt getracht meerwaarde te geven aan nieuwe economische initiatieven op het gebied van bijvoorbeeld beschermde streekproducten (PDO's) en agrotourisme.
- Er vindt nauwelijks overleg plaats tussen vertegenwoordigers van de georganiseerde biologische landbouw en die van de overheid.
- Biologische landbouw in landbouwonderzoek, -voorlichting en -onderwijs is nog slecht ontwikkeld. Initiatieven in deze lijken vaak weinig gecoördineerd.

8 Bronvermelding

- AIAB (1999). Italian organic production has come of age. Öko-test. Sonderausgabe zur Biofach 1999.
- Bionet (7 november 1997). Gli aiuti all'agricoltura biologica. [Online]. Beschikbaar op: <http://bionet.stm.it/conoscere/carre2.htm> [opgezocht 11.08.1998].
- Bionet (juli 1997). Operatori biologici. [Online]. Organismi di controllo. Beschikbaar op: <http://bionet.stm.it/operatori/organismi.htm> [opgezocht augustus 1998].
- Bionet (februari 1997). Operatori biologici. [Online]. Associazioni di Consumatori. Beschikbaar op: http://bionet.stm.it/operatori/ass_cons.htm [opgezocht augustus 1998].
- Brakeboer, T. (1997) Latina, vlees heen, groenten terug. Groenten + Fruit/ Vollegrondsgroenten 1 (3/1/97) pag. 14 – 17.
- Ekoland (1998). Groei Italië. Ekoland 6, 1998. pag. 9.
- IKC-L (1998). Biologische Landbouw in 1997, Ontwikkeling inzake het Plan van Aanpak Biologische Landbouw. IKC-L Publicatie 115.
- INEA (1997). Italian agriculture 1996. An abridged version of the "Annuario dell'Agricoltura Italiana" Vol. I., hoofdstuk 14 (over biologische landbouw).
- Lampkin, N. (1996). European organic farming statistics 1996. Aberystwyth
- Lampkin, N. (1996b). Impact of EC regulation 2078/92 on the development of organic farming in the European Union. In: Proceedings of the European seminar on: Organic farming in the European Union. Vignola (Italy) 6-8 June 1996
- Meulen, H. van der (1994). Umbrië: vertrouwen in eigen producent. Ekoland 10, 1994, pag. 16-17.
- Micheloni, Christina (1993). Certification of organic Production in Italy. Good proposals in a bureaucratic jungle. Scriptie MS course Ecological Agriculture, LUW
- Ministero per le Politiche Agricole (MPA) (1998). L'agricoltura italiana conta 1998. [Online]. Istituto Nazionale di Economia Agraria (INEA). Beschikbaar als PDF-bestand (<http://www.inea.it/pdf/itacoi98.pdf>) [opgezocht 17 augustus 1998].
- Raab, B. (1994). Ökologischer Landbau in Italien. Ökologie + Landbau 90, 22 jaargang, blz 11 – 14.
- Santucci, Fabio M. (1995). Organic farming training in Italy. IFOAM: Ecology and Farming, May 1995, pp 16-17.
- Tringale, Mimmo (1991). The Italian Situation. IFOAM: Ecology and Farming 3, 1991, pp 25-27.
- Zanoli, Raffaele (1996). The policy for organic farming in Italy. Abstract submitted to IFOAM '96. [online]. Beschikbaar op: <http://ecoweb.dk/english/ifoam/conf96/abs151.htm>. [opgezocht 20 augustus 1998].
- Zanoli, R. (1998). Organic farming in Italy. Uit: Ökologischer Landbau in Europa Perspektiven und Berichte aus den Ländern der Europäischen Union und den EFTA - Staaten – H. Willer (ed.) - Reihe Ökologische Konzepte Nr. 98 (voorheen Alternative Konzepte) - Stiftung Ökologie und Landbau, 392 blz. artikel op blz....

Bijlage 1 Overzicht van namen en adressen

Naam	Organisatie	Telefoon	Fax	Email / WWW	evt. toelichting
Compagnoni, Antonio	IFOAM EU Group Via Ponte Muratori 6, 41058 Vignola	059 763774 0335-5211035	059-764287 059-766132 (privé)	a.compagnoni@acquario.greenplanet.net http://www.aiab.it http://www.ifoam.it	Contactpersoon van Martijn Doorgeest (Skal/EU IFOAM)
Compagnoni, Antonio	PROBER, Associazione degli Agricoltori Biologici dell'Emilia Romagna	051-4195262	051-4195262	prober@greenplanet.net	
Coop Italia	Associazione Nazionale Cooperative Di Consumatori Via Panaro, 14 00199 Roma	06-8610171	06-86320033	ancc@coop.it	
Cozzo, Riccardo	Bioagricoop Via Beretta Rosa 61/5, 40133 Bologna	051 380 380	051 311 190		
Doorgeest, Martijn	Skal Stationsplein 5 Postbus 384 8000 AJ Zwolle	038-4226866	038-4213063	skal@euronet.nl	
Mentuccia, Augusto, presidente	Ass. Suolo & Salute, Via Abbazia, 17 61032 Fano (PS)	0721-830373 0336-531706	0721-830373		
Meulen, Hylke van der	LUW, Vakgroep Sociologie	0317-483032	0317-427500		contact via Henke Huizing, Hij spreekt Italiaans en heeft aangeboden evt. telefoongesprekken voor ons te voeren.
Miele, Mara				agroprog@vm.cnuce.cnr.it ?	ex-studente LUW, via dhr. Hylke van der Meulen
Milone, dhr.		0335-253210			via dhr. Hylke van der Meulen, medewerker van F. Ventura
Montanari, Ermando	Ministero per le Politiche Agricole, Via XX Settembre, 20 00187 Roma	06-4827081	06-46655138		via Dagmar: EU-discussies over plantaardige productie
Moruzzi, Marco, deputy of agriculture	Regio Marche				
Natale, Marcomini	Ass. Suolo & Salute, Centro Operativo Via Castello, 15/2 40037 Sasso Marconi (BO)	051-6751266	051-6751265		via Augusto Mentuccia
Noordman, mr. P.J.,	Ambassade van het Koninkrijk der	06-3215003	06-3210767	h.rootselaar@rom.minbuza.nl	

Naam	Organisatie	Telefoon	Fax	Email / WWW	evt. toelichting
landbouwraad, en Rootselaar, mw drs H. van, Technisch Assistent	Nederlanden Bureau Landbouwraad Via Michele Mercati 8 00197 Roma	06-3221141		p.j.noordman@rom.minbuza.nl	
Santoro, Marco Olivotto, Cristiano	Coop Italia Via del Lavoro 6/8 40033 Casalecchio di Reno (BO)	051-596111	051-596218	coopitalia.ut05@interbusiness.it	van H. van Rootselaar. vervolgens antwoord van dhr. Santoro
Santucci, Fabio M.	Faculty of Agriculture, Università di Ancona, Via della Breccie Bianche, Ancona				
Scanio, Alfonso Pecoraro, presidente	agriculture commission of the parliament, Rome				
Tampieri, Guido, deputy of agriculture	Regio Emilia Romagna				via Compagnoni
Tripaldi, Carmela	Istituto Sperimentale per la Zootecnia, Via Salaria, 31 00016 Monterotondo (Roma)	06-900902 06- 900212 06-900901	06-9061541	isz@flashnet.it	via Dagmar: EU-discussies over dierlijke productie
Ventura, Flaminia	Department of Agriculture Istituto Estimo Rurale ed Contabilità Agraria Università de Perugia	0335-253210	075 5017000 075 5853146	flavent@tin.it g.liso@area.dsnet.it	via dhr. Hylke van der Meulen
Willems, Sjors	Koolemans Beijnerstraat 18 6521 EV Nijmegen	024-3238696			
Zanoli, Raffaele, associate professor, Agriculture and Environmental Economics	DIBIAGA, Faculty of Agriculture Università di Ancona Via Breccie Bianche I-60131 Ancona	071 2204929 0335 6590515	071 2204858	zanoli@agrecon.unian.it	
Hotel Europa	Via Boldrini, 4 40100 Bologna	051-254490	051-247988		
Hotel Brasile	Via Palestro 13, 00185 Roma	06-4819486	06-4828078	info@hotelbrasile.com	
Zecca, Fransesco, head of research and training projects.	Ce.S.A.R. (Università di Perugia, Foundation for Ag. Education en Commune of Assisi.	974773		carreumb@unipg.it	via Flaminia Ventura

Bijlage 2 Werkbezoek van dag tot dag

Woensdag, 28 oktober

Vertrek naar Bologna.

Donderdag 29 oktober

Gesprek met Hoofdkantoor AIAB:

- Antonio Compagnoni, hoofd externe betrekkingen AIAB, IFOAM-vertegenwoordiger van Italië
- Paolo Foglia, AIAB, hoofd van de controleafdeling.

Korte ontmoeting met:

- Lorenzo Saredo, directeur van Baule Volante, handelsbedrijf in biologische levensmiddelen.

Regionaal Departement van Landbouw, van Emilia Romagna.

Bijeenkomst en discussie. Voordracht gehouden over de biologische landbouw in Nederland.

Aanwezigen:

- Antonio Compagnoni
- medewerker AIAB
- Angelo Barilli, Assessorato Agricoltura, Regione Emilia Romagna
- voorzitter FIAO
- medewerkers dept. van landbouw
- PROBER.

Vrijdag 30 oktober

Gesprek met COOP, Italië. Bezoek aan een "Ipermercato" een grote supermarkt van COOP:

- Paolo Foglia (AIAB)
- Luciano Paini (COOP).

Bezoek aan een natuurvoedingswinkel van de keten Natursi, Bologna.

Bezoek aan de afzetcoöperatie P.E.M.P.A. in Imola (BO):

- Valpiani Claudio, marketing manager.

Bezoek aan biologisch fruitbedrijf:

- heer Montanari, eigenaar
- bedrijfsvoorlichter van P.E.M.P.A.

Avondmaaltijd in biologisch restaurant Osteria Vecchia Guiglia, van Giovanni Montenari, in Guiglia, Modena, in gezelschap van o.a.:

- Leandro Dominicus, voorzitter van AIAB
- Claudio Poggioli, voorzitter van een productiecoöperatie van biologische Parmezaanse kaas
- Antonio Compagnoni
- Rafeal Morin Perez (Asociación Cubana de Agricultura Organica) en Elia Amenteros Pascia (Ministerie van Landbouw van Cuba), die in het kader van een samenwerkingsovereenkomst met AIAB te gast waren.

Overnachting op een boerderij, onderdeel van een initiatief in 'agro-ecotoerisme'.

Zaterdag 31 oktober

Bezoek aan biologisch kruidenbedrijf,

- Simon van Hilten.

Zondag 1 november

Bezoek aan de afzetcoöperatie Alce Nero van producenten van biologisch graan:

- Gino Girolomoni, voorzitter en oprichter van de controle-organisatie AMAB.

Overnachting in het 'agro-ecotoerisme'pension van Alce Nero.

Maandag 2 november

Bespreking en werklunch met Assessorato Agricoltura van Regione Marche. Aanwezig o.a.:

- Vincenzo Maria Gambini Rossano.

Bezoek aan trainingscentrum Ce.S.A.R., Pesaro:

Francesco Zecca, directeur.

Dinsdag 3 november

Gesprek met de voorzitter van de vaste kamercommissie van landbouw van het Italiaanse parlement:

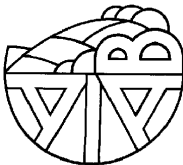

- Alfonso Pecoraro Scanio, voorzitter
- Antonio Compagnoni, AIAB
- Paolo Galletti, kamerlid, Verdi (de "Groenen")

Gesprek op het ministerie van landbouw:

- Ermando Montanari, 'sectormanager' biologische landbouw
- Antonio Compagnoni, AIAB
- Paolo Galletti, kamerlid, Verdi (de "Groenen")

Retourvlucht Rome-Amsterdam.

Bijlage 3 Certificerende organisaties

	<p>Associazione Italiana per l'Agricoltura Biologica (AIAB) (1988) Strada Maggiore, 29 40125 BOLOGNA tel. +39-(0)51-272986 fax +39-(0)51-232011 presidente: Franco Zecchinato 6325 bedrijven en 106.412 ha (1997)</p>	
	<p>Istituto Mediterraneo di Certificazione (IMC) (1995) Via F.lli Bandiera, 61 60019 SENIGALLIA (AN) tel. +39-(0)71-7928725 fax +39-(0)71-7910043 e-post imc@indi.it presidente: Remo Ciucciomei 1098 bedrijven en 18039 ha (1997)</p>	
	<p>Consorzio per il Controllo dei Prodotti Biologici (CCPB) (1988) Viale Masini, 4/II 40126 BOLOGNA tel. +39-(0)51-255198 fax +39-(0)51-254842 presidente: Lino Nori 1125 bedrijven en 37522 ha (1997)</p>	
	<p>CODEX (1995) Via Fornello, 4 43030 BASILICANOVA (PR) tel. +39-(0)521-682000 fax +39-(0)521-582016 presidente: Fabio Leone 691 bedrijven en 9665 ha (1997)</p>	
	<p>Associazione Suolo e Salute (1969) Via A.... 17 61032 Fano (Pesaro) tel: +39 0721-830373 mobiel: +39 0336-531706 presidente: Augusto Mentuccia 3703 bedrijven en 74852 ha (1997)</p>	<p>Centro Operativo Via Castello, 15/2 400037 Sasso Marconi (BO) tel: +39 051-6751266/65</p>
	<p>Ecocert (1992) Via Balduino, 25 95128 CATANIA tel. +39-(0)95-442746 fax +39-(0)95-505094 presidente: Angelo Maugeri 1807 bedrijven en 25978 ha (1997)</p>	
	<p>QC&I International Services (1992) Villa Parigini, Basciano 53035 MONTERIGGIONI (SI) tel. +39-(0)577-327234 fax +39-(0)577-327234 presidente: Marco Piccirilli 343 bedrijven en 8250 ha (1997)</p>	
	<p>Bioagricoop (1984) Via Fucini 10 40033 CASALECCHIO DI RENO (BO) tel. +39-(0)51-6130512 fax +39-(0)51-6130224 presidente: Riccardo Cozzo 2024 bedrijven en 52148 ha</p>	